Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1991 чыл август 9 пятница
№ 138 (14638)
(Чагыдар өртээ 6 көп).
Садар өртээ 20 көп.

Дүүн

Баштайгыларның бирээзи

Тываға улусчу революцияның 70 чылынга тураскааткан Таңды районнуң Кочетово суурга август 11-де болур дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының ужуражылгазынга киржири-биле Мугур-Аксындан Кыргыс Сундуевич Шөмбүл дүүн Кызылда чедип келген.

Бо болза 1946 чылдың август айда Мөңгүн-Тайганың эң-не бединге чедир үнген турист-спортчуларның бирээзи. Анаа ужурашкаш, ол дугайында сонуургап айтырдым.

— Тываға улусчу революцияның 25 чылының байырлалын эрттирерингe белеткенип турган бис. Орта туразкаадып, Тываның эң-не бедик даа — Мөңгүн-Тайганың шыпшык бажынга чедир үнер сорулгалыг Москвадан туристер август эгезинде чедип келген. Ол экспедицияның составынга бөлүктүң начальниги Владимир Никольский, даг үнериниң талазы-биле харыылаар Владимир Соколовский, СЭТА-ның фотокорреспондентизи Валентин Соболев болгаш өскелер-даа (шупту 8 кижи) кирген. Оларга Тывадан хаакчы Кунга Тюлюш, «Тываның аңныктары» солунунуң корреспондентизи Виктор Сандак, Кызылдың алгы заводунуң мастери Ондар Сундуй, мен каттышкан бис. Шупту он ийи кижи хынамчалыг белеткелди эрттирген соонда, Мөңгүн-Тайганың эң-не бединче август 14-те үнүп, кижи ис баспаан ,черни шиңгээдип алган бис. Ол кончуг берге болгаш айыылдыг турганы билдингир. Ынчан Мөңгүн-Тайгаңың бедиин 4030 метр деп шинчилээн чүве. Тываның эң бедик даанче баштай үнгенден бээр 45 чыл эрткен, бо үениң дургузунда дыка хөй туристер орта барып, Мөңгүн-Тайгаже үнген. Ону шиңгээдип алырын уламчылавышаан — деп, ол чугаалады.

Хоочун коммунист болгаш зоотехник 74 харлыг, ынчалза-даа хөй-нити ажылынга идепкейлиг киржип чоруур, оон могаг-шылаг чок ажыл-чорудулгазынга чедишкиннерни, эки кадыкшылды күзээн бис.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Хоорай хүнү

1991 чылдың август 11-де Кызыл хоорайның хүнүн демдеглээр. Хүнү эрттирериниң программазы солун болгаш делгереңгей. Хоорай хүнү 15 шакта Октябрь кудумчуга эгелээр. Чогаалчылар-биле, шүлүкчүлер, филармония, АКТ, ойнаарактар театрының артистери-биле, чоннуң национал аас чогаалының бөлүү, танцының болгаш ырының хоорай ансамблиниң бот-тывынгыр артистери-биле, «Өг-бүле» ассоциация, музей ажылдакчылары, хоорай Совединиң депутаттары-биле солун ужуражылгалар болур.

Аттракционнар, аттыныышкыннар, дээскиниишкиннер кылыр черлерже хоорай парыгы чалап турар. Аныяк техниктер станциязы, аныяктарның техниктиг чогаадылгазының чүүлдери-биле чыылганнарны таныштырар.

16 шактан эгелеп Улуг-Хемниң пароход ажылагыйының теплоходтары-биле аян-чорук үнүүшкүннери эгелээр. «Кызыл» аалчылар бажыңының мурнунда сесерликке шыдыраачылар маргылдаазы болур. Москва хоорайдан келген ССРЭ-ниң спорт мастери Г. И. Натапов анаа киржир. 17 шак турда чүглүүшкүннүг ойнаарактыг маргылдаа чарызы Ленин кудумчузунга эгелээр. Аар деңзилиг гири деп спорт херекселин көдүрер, борбак бөмбүктерни холга чүңгүладыр талазы-биле маргылдаалар база болур.

20 шакта Октябрьская кудумчуга, Н. Гастелло аттыг Культураның болгаш дыштанылганың парыгынга, «Енисей» Культура бажыңынга дискотека оюннары эгелээр.

Хоорай хүнүнүң байырлалы фонтан чанынга театржыткан фейерверк байырлаашкыны-биле доостур.

Бодунуң дыштаныр хүнүн эки эрттирерин күзээн бүгү хамаатыларны байырлалдың бо бүгү хемчеглеринге идепкейлиг киржиринче оргкомитет чалап турар.

Тараачын болгаш арат ажыл-агыйлары

(1991 ЧЫЛДЫҢ АВГУСТ 1-ДЕ МЕДЭЭ-БИЛЕ)

Районнар	Бүрүткээн тараачын, арат ажыл-агыйлары	Оларга берген шөлдүң хемчээли	бир участоктуң ортумак хемчээлинге.
Бай-Тайга	9	821	91
Мөңгүн-Тайга	5	900	180
Барыын-Хемчик	1	150	150
Өвүр	3	368	123
Сүт-Хөл	5	664	133
Чөөн-Хемчик	7	559	80
Улуг-Хем	2	323	162
Таңды	6	1103	184
Бии-Хем	8	1476	185
Тожу	9	1052	117
Каа-Хем	21	1224	58
Тес-Хем	6	920	153
Эрзин	17	644	38
Кызыл	19	3742	197
Республика	118	13946	118

Шуудай-даа берзе...

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхоз бо чылын ниитиниң малынга 3500 тонна сигенни кезип, сарааттаар. Мынчага чедир кылып, белеткеп алганы шоолуг эвес: 600 тонна.

Баштайгы хүннерде улуг-ла хөнүп чадап турган. Июль айның ийиги чартыындан эгелээш, ховушөлдерге ажыл дыка шуудай берген. Базырак дааның чоогунда сиген кезер 5 трактор, үш грабль, 2 пресс-подборщик доктаамал ажылдап турар. Барык-ла 200 хире кижи хол кадыыры-биле арык, бугалар уннарындан, тайгада ажыктарлан сигенни кезип, мал чеминиң белеткелинге эвээш эвес үлүүн киирип турарлар.

Ниити иштиң түңнелин чеди хонгаш-ла үндүрүп турар кылдыр доктааткан. Баштайгы бирги, ийиги чеди хонуктар түңнели-биле Виктор Аллайның, Кызыл-оол Хомушкунуң, Биче-оол Доржунуң, Олег Канчыырның звенолары, Хүлер-оол Сааяга удурткан хол кадыыры-биле сиген кезип турар ажылчыннар тиилекчи болгулааш, акша шаңналын алгылаан.

Ажыл шуудай берзе-даа, мынчага чедир чамдык коллективтерден эвээш санныг кижилер сиген кезилдезинче кирген. Инек, хой, өшкү бригадаларындан чүгле 4-5 кижи мал чеминиң белеткелинде ажылдап турар. А шынында, кышкы үеде, хөй сигенни олар чарыгдаар [illegible].

Арбай-оол КАНЧЫЫР.

Партийжи амыдырал

ПАРТИЯ ХООРКОМУ: Чаа байдалда эки аргалар

РСФСР-ниң Президентизи Б. Н. Ельциннин «РСФСР-ниң күрүне органнарынга, албан черлеринге болгаш организацияларынга политиктиг партияларның база хөй-нитиниң массалыг шимчээшкиннериниң организастыг структураларының ажыл-чорудулгазын соксадыр дугайында» Чарлыы күштүг болур хуусаазы четкен соонда, Кызыл хоорайның партия эге организациялары чаа байдалдарда канчаар эде тургустунуп турарының дугайында сонуургап, РСФСР-ниң Компартиязының Кызыл хооркомунуң секретары В. В. ОСКАЛ-ООЛДАН бистиң корреспондентивис интервью алган.

— Валентина Владимировна, хоорайның партия организациязы республикада хөй санныг, бүдүрүлгелиг төпте турар организация болгай. Чарлык соонда кандыг өскерлиишкиннер болгулады, коммунистер ону канчаар хүлээп ап турарын чугаалап көрүңерем.

— Байдалдың өскерилгени-биле холбаштыр организастыг структураны өскертири чугула деп, хооркомсанап турар. Чогуур органнар ол Чарлыктың шынныын, шын эвезин ам-даа тодарадыптар апаар. Амгы үеде эге организацияларның 70 хире хуузунга ол Чарлыктың утказын, канчаар күүседирин тайылбырлап, чамдыктарынга партия хуралдарын, өскелеринге ужуражыышкыннарны, беседаларны хооркомбюрозунуң кежигүннери эрттиргилээн. Коммунистерниң санал-оналын өөренип көргеш, чаа байдалдарда чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап, чаа аргаларны дилээрин кызыдып турар бис.

Коммунистер бо айтырыгны хынамчалыг көрүп, ажылды канчаар идепкейжидериниң дугайында сагыш човап чугаалап турарлар. Хооркомоон мурнунда-ла күрүне херектеринче холгаарлавас апарган. Коммунист кижи идепкейлиг демиселчи болуп турда, анаа ат кырында эреңгей ажылдап турар организациялар хөй апарган. Күзел чоктардан адырлып аары бо байдалдарда база тургустунуп келген. Дадывыр төлевейн турарлар-биле беседалажып, эде бүрүткээшкинни чорудуп эгелээн бис. Партия дужериниң кырында келди дээш, чамдыктар шүгдүнүп, коммунистиң арын-нүүрү-биле хөделип эгелээн, чамдыктар партиядан үнүп чоруп турар. Бо арыглаашкын шынар талазы-биле экижилгээ эккээри чадавас.

Бо Чарлык-биле холбаштыр чүс бежен хире кижи партиядан үнген, ам-даа үнерлер бар чадавас. Хоорайда үш муң үш чүс алдан чеди коммунистен ол сан ындыг кончуг хөй эвес.

— Кол-кол угланыышкыннар кандыг болурул?

— Партия организациялары дөрт кол угланыышкыннар-биле ажылдаар. 173 эге организацияларның чамдыызы эвээш кижи артканындан өске организацияларда каттыжып турар. Үштен эвээш кежигүн арткан организациялар дугайында чугааладым. Ындыг организациялар адырлар аайы-биле боттары база каттыжып ап турар. Хоорайның кадык камгалал, улус өөредилге, харылзаа адырларында партия эге организациялары тус-тузунда каттыжар. Кол нуруузунда партия организациялары ол хевээр артарын шиитпирлээн. Геология экспедициязында, «Тыва тудуг» каттыжыышкынында, харылзаа белдиринде болгаш оон-даа аңгы черлерге эге организациялар ол хевээр турар, чүгле өске черлерге хуралдаар.

Коммунистерни депутат округтары дамчыштыр каттыштырар 7, 10, 11, 8 соңгулда округтарының девискээринде чурттап турар коммунистер девискээр партия организацияларын тургускаш, ол округтардан коммунист депутаттарны идип үндүрүп, ук районнуң ажыл, амыдыралын холга алыр. Борта ажылдың аргаларын шуут чаартыр.

Дөрткү хевир—чурттап турар чер аайы-биле эге организацияларны тургузары. Дөрт бажыңнар эргелелинден аңгы социал хандырылга килдизи, хоочуннар бажыңы бо структураларны шилип ап болур.

Сентябрь 10-га чедир мындыг структураларны тургузарының дугайында санал-оналга даянмышаан, бо айтырыгны бюроға чугаалажыр деп бодап турар бис.

Хоорайның иштики херектер килдизинде, пассажирлер АТБ-зинде, Сибирьниң ЭА-зының Тывада комплекстиг килдизинде партия организациялары дүшкен. Коммунистер үстүнде адааным структураларга боттарының күзели-биле туруп ап болур. Бо шимчээшкин үезинде база эле бүрүткел кончуг чугула. Чаа тургустунган кооперативтерде ийи-чаңгыс коммунистер база бар. Оларның чамдыызы хооркомда учётта туруп ап турар.

— Партия организацияларын дүжүрген дээрге-ле шуут тараткан деп бодап турарлар бар чадавас. Ынчаарга ук бүдүрүлгеде, организацияда партия организациязы турбайн турар деп чарлаан-даа болза, ол организацияның кежигүннери, удуртулгазы-биле хевээр туруп турар, чүгле коммунистиң учётта турар чери, ады өскерлир мындыг ышкажыл?

— Ийе. Хуралдарны ажыл шагының соөлүнде эрттирерин шагдан бээр практикалап келген бис. Хуралды болгаш өске-даа хемчеглерни эрттирер черлерни чамдык бүдүрүлгелер-биле дугуржуп, өртээн төлээрин дугуржуп ап турар бис.

— Төп солуннарны-даа номчуурга, чамдык политиктиг удуртукчуларның-даа медеглелдерин дыңнаарга, СЭКП-ге чарлыышкын болур деп турар. Тывада, төпте дег, чүзүн-бүрүн партиялар тургустунуп келзе, хооркомтуружун канчаар камгалаарыл?

— Чогум бистиинде аңгы партиялар ам-даа организас талазы-биле быжыгып тургустунуп албаан, демократтыг шимчээшкиннер илереп турар. Оларның-биле кады ажылдаар таварылга турбаан. Ынчалза-даа хоорай Совединиң депутаттарның чартык кезии коммунистер. Оларны дамчыштыр кады ажылдаар, соңгулдалар-даа үезинде боттарының кандидатуралары дээш туржур, херек болза кайызында-даа ажыктыг чөпшээрежилгениң оруктарын дилээр.

Бөгүнде сорулгавыс партияның чаа Программазының кол утказы-биле таныжылгадан аңгы хоорай организациязының перспективтиг сорулгаларын тодарадып, Тываға улусчу революцияның тиилээнинден бээр 70 чылын төлептиг уткуур суртаалды салып турар бис. Чон аразынче кирип, тайылбыр ажылы чорудуп тура, оларның санал-оналын база өөренир, барымдаалаарын кызып турар бис. Төпте тургустунуп турар өске партияларның күзел-сорулгазы-биле коммунистерни таныштырып турар бис. Чон солун, сеткүүлдү номчуп турар, ынчалза-даа оларга кайда шын деп чүвени билдингири-биле тайылбырлаары бистен негеттинип турар. Хооркомнуң бирги секретарынга кандидатура тывылбайн турар. Эге организацияларга барып турагш, таарыжыр кижини коммунистерниң арга-сүмезинге даянып шилип алыр апаар бис.

— Реском-биле харылзаа кандыгыл?

— Хооркомбиле рескомнуң аразында кандыг-даа чөрүлдээ турбаан, чамдык айтырыглар талазы-биле санал-оналдар харын черле чаңгыс аай кайын болур деп.

— Үе үндүрүп, айтырыгларга харыылааныңар дээш четтирдивис, Валентина Владимировна.

«Шынның» корреспондентизи Артык ХОВАЛЫГ интервьюну алган.

Төрээн чуртувуста

ПАРТКОМ АРТЫП КАЛГАН

Мурманскиниң хааржаксава комбинадында партия комитеди ында ажылдап артып калган.

— Чарлыкта күрүне бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының дугайын чугаалап турар, а бис арендада ажылдап турар бис — деп, комбинаттың чиңгине директору С. Липницкий тайылбырлады. — Партком ажыл-агыйга холгаарлавайн, коллективке сагылга-чурумну быжыглаарынга, кижилерни каттыштырарынга дузалап турар. Б. Н. Ельциннин өске-бир Чарлыын база удуртулга болдурган бис, ол дээрге РСФСР-де бүдүрүлгелер болгаш бүдүрүлгечи ажыл-чорудулга дугайында чарлык-тыр, ында 32 чүүл бүдүрүлге иштинге кандыг-даа политиктиг организацияларның ажыл-чорудулгазын чөпшээрэп турар.

СТУДЕНТИЛЕР ЭВИЛЕЛИ

Алтайның күрүне университединде студентилер эвилели тургустунган. Оон сорулгазы болза студентилерниң социал камгалалы болгаш оларның хостуг үезин чөп организастаары. Профэвилел, комсомол комитеттери эвилелдиң тургузукчулары болуп, оон килдистери кылдыр эде организастаттынган. Университетте күш-ажыл биржазы тургускан, ол студентилер өөренмишаан эвээш-биче акша ажылдап алырынга дузалаар.

ЭКИ ШЫНАРЛЫГ ХӨМҮР-ДАШ

Хакасияның Бейскиде хөмүр-даш казып эгелээн. Ол черниң хөмүр-дажы бедик калориялыг, хүлү эвээш. Курлавыр он үш чылга чедер деп санаан, алды миллион тонна хире хөмүр-даш алдынар.

КЫДАТЧЕ АВТОБУСТУГ

Забайкальск суур биле Кыдаттың Манчьжурия хоорайының аразында автобустар чоруп эгелээн. Ону Иштики Моол автономнуг районнуң эрге-чагырга органнары болгаш Чита облкүүском ажыткан. «Читаавтотранстың» чолаачылары чаа маршрутта ажылдап турар.

АЖААЛДАНЫ ДООСКАН

Ставропольениң тараажылары кедергей изигде тараа ажаалдазын доозупкан. Күрүне шыгжамырынче тараа чорудары ынчалзажок оожум болуп турар, чүге дээрге хөй районнар крайның курчагыын күүседип четтикпээн. Эрткен чылдыындан хожудаашкын барык 250 муң тонна болуп турар.

ИНДИЙ ЭДЕРИНЧИ СОВЕТ РАКЕТА

Баштайгы индий эдеринчини «Восток» деп чедирикчи ракета-биле август 29-та Байконур космодромдан салып үндүрер. Оңу ийи чурт аразында коммерция дугуржулгазын ёзугаар кылып турар. Амгы үеде космодромда «ИРС-1Б» деп эдеринчини салып үндүреринге белеткеп турар.

БЕРИНГ ОДУУН КЕЖИР ЭЖИНГЕН

Беринг одуун кежир 41 километр 485 метр хемчээлди Дежнев маяктан (Пээк думчук, Чукотка) Ратманов ортулуунга чедир алдан дидимнер эштип эрткен. Сугнуң температуразы 4-8 градус турган. Оларның аразынга Россияның 22 хоорайындан база Украинаның, Казахстанның, Кыргызстанның, Узбекистанның, «моржтары»—соок сугга эштирлери (чылыг черлерде база ындыг кижилер бар чүве-дир) кирген. Ол онзагай эстафета болган, оон спортчу түңнели — 14 шак 37 минута 38 секунда. Удавас Ратманов ортулуундан Аляска чедир эштиишкин база болур.

ТОРМОЗТААНЫ ДУЗАЛАВААН

Калининград биле Светлогорск аразында чоруп турар электропоезд Колосовка станция чоогунга ЗИЛ-131 автомобиль-биле ускулешкен. Шериг машинаның чолаачызы демир-оруктуг дүрген эрте халый бээр деп бодаан, ынчалза-даа мотору еже берген. Поездиниң чолаачызы дүрген тормозтаашкынны ажыглаан, ынчалзажок орайтаан болган. Машинага чораан беш шериг кижиниң дөртү, электричканың беш пассажиры өлген. Чээрби кижи балыгланган.

ЭСТОНИЯДАН ВОДКА «ТУТТУРГАН»

Окселасунд хоорайга келген балык тудар эстон суднодан 154 шил водканы хурааган. Оларның ээлери 3400 швед крон торгаал төлээн. Стокгольмда үнүп турар «Ээсти пяэвалехт» солун эстон водка контрабанда кылыр чүүл апарып тыр деп бижээн.

ЧЕПСЕК КЫЛЫКЧЫЛАРЫ

Ясногорскиде (Тула областы) машина кылыр заводтуң слесары А-ның болгаш оон дузалакчыларының кылган револьвери [illegible]ган кем-херек үүлгедикчизинден тывылган. Истекчилер чепсек кылыкчыларындан алды револьвери, пистолетти, элээн каш чүс октарны, гранатомётту, боодаажын базырар херекселдерни, септеп каан немец «шмайсер» автоматты, бежен ажыг чыл мурнунда үндүрген парабеллумну база 1812 чылдың дайынынга ажыглап турган француз боону хурааган.

(СЭТА-ның корр.).

ССРЭ-ниң ИХМ-де, КАК-та болгаш Камгалал министерствозунда

Медининкайда таможня черинче июль 30-ден 31-ниң дүнезинде халдаашкын кылган билдинмес кижилер таможняның 6 ажылдакчыларын өлүргеш, ийи кижини аар балыглааның моок мурнунда дыңнаткан турган.

ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозу, ССРЭ-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук чери, прокуратура органнары-биле кады база Литва Республиканың хоойлу-дүрүм камгалаар органнары-биле демнежип алгаш, кем-буруулуг дерзии үүлгедигниң организакчыларын болгаш күүседикчилерин тодаргайлап илередир талазы-биле эргежок чугула дүрген истелге хемчеглерин чорудуп турар.

Ындыг турбуже, Литваның харысалгалыг албан-дужаалдыг чамдык кижилери элдептиг медеглелдер кылып, Медининкайга болган дерзии үүлгедиишкинге ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозу, Күрүнениң айыыл чок чери болгаш Камгалал министерствозу киришкен дээр нүгүлдээшкинниг медээлерни массалыг информация чепсектерин дамчыштыр нептередип турар.

Халаптыг каржы үүлгедиишкинге бодунуң кандыг-даа киржилге чогунуң дугайында ССРЭ-ниң ИХМ-и, КАК болгаш Камгалал министерствозу меделгеп, дерзии үүлгедигнин чогум-на организакчыларын, күүседикчилерин илередир, оларны харысалгага киирер талазы-биле чогуур күжениишкиннерни кылырынга шиитпирлиин бадыткап турар.

Дерзии үүлгедиишкинниң түңнелинде өлүрткен болгаш балыгланган кижилерниң өг-бүлелеринге, төрелдеринге ССРЭ-ниң ИХМ-и, КАК болгаш Камгалал министерствозу ханы кажыыдаашкынны илергейлээн.

ТЕС-ХЕМЧИЛЕРДЕ

Районнуң албан черлериниң, организацияларының коллективтери сиген белеткелинге киржип турар. Ийиги он хонуктуң түңнелинден көөрге, коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң, харылзаа белдириниң, райкүүскомнуң коллективтери планныг онаалдаларын күүседипкен. Ынчалзажок тус-тус коллективтер мал чеми белеткежирин ам-даа уламчылавышаан. Планын 150 хууладан өрү күүсеткен албан черлериниң, организацияларның коллективтеринге шаңналдар тыпсыры база көрдүнген.

(«Шынның» корр.).

«Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузун күштүг болдуруп киирер дугайында

РСФСР-ниң Дээди Совединиң доктаалы

1. «Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузун парлаан үеден сонгаар ону күштүг болдуруп эгелээр.

РСФСР-ниң база РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларның күштүг хоойлужудулгазын «Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң дугайында» Хоойлузунга чүүлдештир дүүштүргүже чедир ону ажыглаар, чүге дээрге ол хоойлужудулга бо хоойлуга чөрүшкек эвес болуп турар.

2. РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларның Дээди Советтери республикаларның хоойлужудулгазын «Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунга чүүлдештир дүүштүрер.

3. РСФСР-ниң Санитар-эпидемиологтуг хайгааралының күрүне комитедин РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң составынга тургузар.

4. РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыры болза:

— РСФСР-ниң Санитар-эпидемиологтуг хайгааралының күрүне комитединиң айтырыгларының талазы-биле шиитпирни бир ай дургузунда хуусаада хүлээп алыр болгаш санитар дүрүмнерин ажылдап кылырының, бадылаарының, парлаарының болгаш күштүг болдуруп эгелээриниң чурумунуң дугайында; РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының дугайында дүрүмнерин бадылаар;

— РСФСР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң санитар-эпидемиологтуг албан черлерин «Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунга болгаш РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының дугайында бадылаттынган дүрүмге дүүштүр эде организастаарын 1991 чылдың төнчүзүнге чедир боттандырар;

— РСФСР-ниң күрүне санитар-эпидемиологтуг албанының органнары болгаш албан черлери-биле кады ССР Эвилелиниң хамаарышкан министерстволары база ведомстволары санитар-эпидемиологтуг хайгааралды РСФСР-ниң девискээринге боттандырарының болгаш чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруун хандырарынга хамаарыштыр дем каттыштырарының чурумун тодаргайлаар;

— хамаатыларның кадык шыынынга когарал чедиргениниң каражазын; РСФСР-ниң кадык камгалалының болгаш Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының хамаарышкан албан черлериниң чарыгдалдарын эгидип дуглаарының; РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазын үрээни-биле холбаштыр торгаал онаарын ажыглаарының чурумун тодаргайлаан дүрүмнерни ажылдап кылыр болгаш 1991 чылдың декабрьда хүлээп алыр;

— РСФСР-ниң чазааның күштүг шиитпирлерин «Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунга чүүлдештир дүүштүрер;

— РСФСР-ниң күш-ажыл дугайында Кодекизинге, административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң дугайында РСФСР-ниң Кодекизинге, «Бүдүрүлгелер дугайында болгаш кылынгыр-тывынгыр ажыл-чорудулга дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунга, «Кадык камгалалының дугайында» РСФСР-ниң Хоойлу төлевилелдерин РСФСР-ниң Дээди Совединге чугаалажып көөр кылдыр 1991 чылдың июнь 1-ге чедир киирер.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Б. Н. ЕЛЬЦИН

Москва, РСФСР-ниң Советтер бажыңы.
1991 чылдың апрель 19.

ЧОННУҢ САНИТАР-ЭПИДЕМИОЛОГТУГ ЧААГАЙ ЧОРУУНУҢ ДУГАЙЫНДА

Россия Совет Федеративтиг Социалистиг Республиканың Хоойлузу

I КЕЗЕК

Нити чүүлдер

1 ЧҮҮЛ. Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруу болгаш оон үндезиннери

1. Кижиниң организминге амыдырал-чурттал ганың факторларының айыылдыг база хоралыг салдары чок болгаш оон амыдыралчы ажыл-чорудулгазынга таарымчалыг байдалдар бар болуп турар кижилерниң нити кадыкшылының база амыдырал-чурттал газының ындыг байдалдыын чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруу деп санаар.

2. РСФСР-ниң чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруу дараазында чүүлдер-биле хандыртынар:

1) чоннуң кадыкшылын быжыглаарының болгаш аарыгларны баш буруңгаар болдурбас профилактиканың, кижиниң амыдырал-чурттал газының бүгү чүүлдерин база оон амыдыралчы ажыл-чорудулгазының байдалдарын кадыкшыдарының күрүне планнарын (РСФСР-ниң болгаш РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларның), девискээр болгаш чер-чер программаларын боттандырары-биле;

2). Күрүне органнары болгаш хөй-ниитиниң каттыжыышкыннары, бүдүрүлгелер база өске-даа ажыл-агый черлери, организациялар болгаш албан черлери оларны чагырып турар черлерден база өнчүнүң хевирлеринден хамаарылга чокка, албан-дужаалдыг кижилер болгаш хамаатылар оларның ажыл-чорудулгазының тудуш кезээ кылдыр арыг-шеверниң база халдавырлыг аарыгларга удур хемчеглерни чорудары-биле, а ол ышкаш санитар дүрүмнерин, арыг-шеверниң норма-чижектерин болгаш нормативтерин сагыыры-биле;

3) юридиктиг черлерниң болгаш хамаатыларның (даштыкы хамаатыларның, хамааты хамаарылгазы чок кижилерниң база) экономиктиг сонуургалдыынга РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазын сагыырынга санитар дүрүмнерин үрээни дээш оларның харыысалгалыг болуруун холбаштырары-биле;

4) кадыкшыл байдалының, арыг-шевер болгаш эпидемиологтуг байдалдың, чоруттунуп турар санитар-эпидемиологтуг хемчеглерниң дугайында чонга калбаа-биле информастап дыңналыры-биле;

5) санитарлыг бедик культурага чонну кижизидери-биле;

6) күрүнениң болгаш ведомствонуң санитар-эпидемиологтуг хайгааралының, бүдүрүлгениң болгаш хөй-ниитиниң контролюнуң системазы-биле.

2 ЧҮҮЛ. РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазы

1. РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазы бо Хоойлудан болгаш аңаа дүүштүр күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарының бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээлинге үндүрер нормативтиг эрге-хоойлу актыларындан тургустунар.

2. РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазы болза кижилерниң кадыкшылын, күш-дамыр болгаш угаан-бодал сайзыралын камгалаар болгаш быжыглаар талазы-биле хамаатыларның болгаш ниитилелдиң эргелерин база эрге-ажыктарын РСФСР-ниң девискээринге боттандырарының эргежок чугула негелделери болур чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң талазы-биле ниитилел харылзааларын таарыштыр башкарар.

3 ЧҮҮЛ. Санитар дүрүмнери, нормалары болгаш арыг-шевер нормативтери

1. Санитар дүрүмнери, нормалары болгаш арыг-шевер нормативтери (оон ыңай санитар дүрүмнери дээр) — кижиниң амыдырал-чурттал газының факторларының кижиге айыылдыг болбазының азы хоралыг болбазының магадылалдарын, кижиниң амыдыралчы ажыл-чорудулгазының таарымчалыг байдалдарын хандырарының негелделерин доктаадып айыткан нормативтиг актылар-дыр.

2. Санитар дүрүмнерин бүгү күрүне органнарының болгаш хөй-нити каттыжыышкыннарының, бүдүрүлгелериниң болгаш өске-даа ажыл-агый черлериниң, организацияларының болгаш албан черлериниң оларны чагыртып турар черлеринден болгаш өнчүнүң хевирлеринден хамаарылга чокка, албан-дужаалдыг кижилериниң, хамаатыларның (оон ыңай — бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш хамаатыларның дээр) сагыыры албан болур.

3. РСФСР-ниң девискээринге нити-эвилелдиң болгаш федералдыг санитар дүрүмнери күштүг болуп турар. РСФСР-ниң составынга кирип турар республиканың девискээринге, а ол ышкаш крайның, областың девискээринге, Москва болгаш Ленинград хоорайларга республиканың болгаш чер-черниң хамаарышкан түр санитар дүрүмнерин чамдык таварылгаларда доктааткан турup болур.

4. Федералдыг, республика болгаш чер-черниң санитар дүрүмнерин ажылдап кылырының, бадылаарының, парлаарының, күштүг болдурарының чурумун, а ол ышкаш нити-эвилелдиң санитар дүрүмнерин РСФСР-ниң девискээринге күштүг болдурарының чурумун РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели доктаадыр.

5. Санитар дүрүмнерин албан парлаар болгаш хостуг тарадып нептередир.

4 ЧҮҮЛ. Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң айтырыгларының талазы-биле РСФСР-ниң, РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларның болгаш федерацияның өске-даа субъектилериниң (киржикчилериниң) эрге-хүлээлгелери

1. РСФСР-ниң болгаш оон күрүне эрге-чагыргазының база эргелеп башкарылганың дээди органнарының удуртуп башкарарынга хамаажыр чүүлдер болза:

1) чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң талазы-биле чаңгыс аай күрүне политиказын РСФСР-ниң девискээринге тургузары болгаш боттандырары;

2) РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазын тургузары;

3) ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң министерстволарының база ведомстволарының, РСФСР-ниң составынга кирип турар республикаларның күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарының, федерацияның өске-даа субъектилериниң РСФСР-ниң иштинге девискээр база девискээрлер аразында эрге-ажыктарынга хамаарыштыр чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң айтырыгларының талазы-биле ажыл-чорудулгазын РСФСР-ниң девискээринге таарыштырары;

4) чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруун хандырар талазы-биле РСФСР-ниң күрүне программаларын, аарыгларны баш буруңгаар болдурбас профилактиканың талазы-биле эртем-техниктиг чедиишкиннерни шиңгээдип ажыглаарын ажылдап кылыры, бадылаары, оларны боттандырарын контрольдаары;

5) РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының ажыл-чорудулгазын дээштиг кылдыр хандырары;

6) РСФСР-ниң девискээринге халдавырлыг болгаш халдавырлыг эвес-даа болза массалыг аарыгларның, кижилерниң хораннаныышкынының болдурбазынче база чайладып узуткаарынче угландыр чоннуң чурттаарының, ажыл-агый чорудулгазының онзагай негелделерин база чурумнарын доктаадып тургузары болгаш күш чок болдурары;

7) чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруун хандырар талазы-биле эвилелдешкен өске-даа республикалар-биле база даштыкы күрүнелер-биле кады ажылдажылга.

2. РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларның болгаш федерацияның өске-даа субъектилериниң, оларның күрүне база эргелеп башкарылганың дээди болгаш чер-чер органнарының эрге-хүлээлгелеринге кирер чүүлдер:

1) чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруун хандырар талазы-биле нормативтиг эрге-хоойлу актыларын хүлээп алыры, хамаарышкан девискээрге бо айтырыглар талазы-биле күрүне эргелеп башкарылгазын боттандырары;

2) арыг-шеверниң болгаш халдавырлыг аарыгларга удур хемчеглерниң комплекизин боттандырып чорудар талазы-биле бүдүрүлгелерниң, организацияларның, хамаатыларның ажыл-чорудулгазын холбаштырары;

3) чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруун хандырар талазы-биле чер-черниң база девискээрлерниң программаларын ажылдап кылыры, бадылаары, оларның күүселдезин контрольдаары, а ол ышкаш бо айтырыглар талазы-биле Эвилелдиң база республиканың (РСФСР-ниң) күрүне программаларының күүселдезин организастаары;

4) халдавырлыг аарыгларны, массалыг аарыгларны болгаш кижилерниң хораннаныышкыннарын болдурбас болгаш чайладып узуткаар талазы-биле дүрген хемчеглерни организастаарыг;

5) халдавырлыг аарыглар, массалыг аарыглар болгаш кижилерниң хораннаныышкыннары тыптып келген таварылгада бодунуң девискээринге карантинни азы кызыгаарлаар хемчеглерни боттандырып чорудар болгаш оларны күш чок болдуруп соксадыр дугайында шиитпирлерни хүлээп алыры;

6) чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунга хамаарыштыр хамаатыларның эргелерин боттандырарынга болгаш камгалаарынга байдалдарны хандырары;

7) долгандыр турар чүүлдерниң факторларының кижи организминге хоралыг салдарын болдурбазынче, узуткаарынче, аарыгларны баш буруңгаар болдурбазынче, кижилерниң күш-ажылының болгаш амыдыралының арыг-шевер байдалын экижидеринче угланган юридиктиг черлерниң болгаш хамаатыларның ажыл-чорудулгазынга экономиктиг идиг бээриниң политиказын РСФСР-ниң чогуур хоойлужудулгазының хемчээлдеринге чорудары.

II КЕЗЕК

Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң айтырыгларының талазы-биле хамаатыларның, бүдүрүлгелерниң, организацияларның эргелери болгаш хүлээлгелери, оларның эргелериниң камгалалы база магадылалдары

5 ЧҮҮЛ. РСФСР-ниң хамаатыларының эргелери

1. РСФСР-ниң хамаатылары амыдырал-чурттаарының таарымчалыг байдалын (долгандыр турар бойдустуң, күш-ажылдың, чурттаарының, амыдыраарының, дыштанырының, кижизидилгениң, өөредилгениң, аъш-чемниң, улус ажыл-агыйының хереглел болгаш ажыглал продукциязының таарымчалыг чүүлдерин) алыр эргелиг, амыдырал-чурттал ганың факторлары амгы болгаш келир үениң салгалдарының кижизиниң организминге айыылдыг болгаш хоралыг салдарны чедирбес ужурлуг.

Кижиниң амыдырал-чурттал газының факторлары кижиге таарымча чок салдарлыг болу бээрин чайладыр талазы-биле хемчеглерниң комплекизин чорудары-биле, РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазының негелделерин организацияларның, бүдүрүлгелерниң болгаш хамаатыларның күүседири-биле ол эргени хандырар.

2. Халдавырлыг болгаш халдавырлыг эвес массалыг аарыгларның, кижилерниң хораннаныышкынының, а ол ышкаш профессионалдыг аарыгларның тыптырынга чедирген санитар дүрүмнерин үрээниниң түңнелинде кадыкшылынга хораны чедиргенинден болдунган когаралды чогуур үезинде долу хемчээлдиг кылдыр РСФСР-ниң хамаатылары эгидип алыр эргелиг.

Санитар дүрүмнериниң үрээшкиннерин болдурган бүдүрүлгелер, организациялар, хамаатылар когаралды эки тура-биле азы судтуң шиитпирин ёзугаар эгидип бээр.

Хамаатыларның кадыкшылынга хора чедиргенинден болдунган когаралдың эгидиишкинин когараан кижиниң бодунга дорту-биле азы оон күзээнин ёзугаар ону хайгаарап ажаар талазы-биле хүлээлге алган организацияга бээр.

Санитар дүрүмнерин үрээниниң түңнелинде когарал эгидилгезиниң хемчээлинге болгаш эгидер чурумунга хамаарыштыр маргылдааларны суд чуруму-биле шиитпирлээр.

3. РСФСР-ниң хамаатылары бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга дилег кылганда, оларның эргелериниң хемчээли-биле дараазында долу болгаш шын медээлерни алыр эргелиг:

чоннуң амыдырал-чурттал газының болгаш кадыкшылының байдалының, эпидемиологтуг байдалдың, күштүг санитар дүрүмнериниң дугайында;

санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруктуң хандырар талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглерниң болгаш оларның түңнелдериниң дугайында;

бүдүрүп үндүрүп турар чоннуң хереглел бараанналарының, оон иштинде аъш-чем продуктуларының, а ол ышкаш ижер сугнуң шынарының дугайында.

4. Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруун хандырарынче угланган күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарының шиитпирлерин ажылдап кылырынга, чугаалажып көөрүнге база хүлээп алырынга дорту-биле азы бодунуң төлээлекчизин, хөй-нити каттыжыышкыннарын дамчыштыр РСФСР-ниң хамаатылары киржир эргелиг.

6 ЧҮҮЛ. РСФСР-ниң хамаатыларының хүлээлгелери

1) бодунуң кадыкшыл байдалының дугайында, бодунуң уругларының кадыкшылының болгаш арыг-шевер кижизидилгезиниң дугайында сагыш салыр, амыдыралының кадык овур-хевирин тургузар талазы-биле ниитилелдиң берген аргаларын ажыглаар;

2) күштүг санитар дүрүмнерин сагыыр;

3) арыг-шеверниң болгаш халдавырлыг аарыгларга удур хемчеглерни чорудар азы аңаа киржир;

4) РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының албан-дужаалдыг кижилериниң кылган түңнелдерин, айтыышкыннарын болгаш доктаалдарын күүседир;

5) бодунуң кадыкшылының болгаш долгандыр турар кижилерниң кадыкшылының чаагай чоруунга бараан болур кылдыр бо Хоойлунуң 5 чүүлүнде көрдүнген информация алыр эргени болгаш алдынган информацияны ажыглаар.

7 ЧҮҮЛ. Эвилелдешкен өске республикаларның хамаатыларының, даштыкы хамаатыларның болгаш хамааты хамаарылгазы чок кижилерниң эргелери болгаш хүлээлгелери.

Эвилелдешкен өске-даа республикаларның хамаатылары, даштыкы хамаатылар болгаш хамааты хамаарылгазы чок кижилер РСФСР-ниң хамаатылары-биле бир дөмей, чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруун хандырарынга хамаарышкан оларның эргелерин РСФСР-ниң девискээринге ажыглаар болгаш ол-ла хүлээлгелерни күүседир.

8 ЧҮҮЛ. Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның эргелери

1. Бүдүрүлгелер болгаш организациялар күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарынга дилег кылганда, санитар-эпидемиологтуг байдалдың, долгандыр турар бойдустуң, чоннуң ортузунда аарыг-аржыктың байдалының, күштүг санитар дүрүмнериниң дугайында информацияны кергээ үндезилээш, ол органнардан алыр эргелиг.

2. Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруун хандырар талазы-биле шиитпирлерни, программаларны күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарының ажылдап кылырынга бүдүрүлгелер болгаш организациялар киржир эргелиг.

3. РСФСР-ниң Күрүне санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының болгаш албан черлериниң кылган түңнелдерин ёзугаар алырга, продукциязының шынарының көргүзүглери ук продукцияда химчиг, радиоактивтиг, микробиологтуг хирлениишкин, а ол ышкаш кижи организминге хоралыг физиктиг факторларның салдары чок болуп турар бүдүрүлгелер болгаш организациялар чоннуң херег-лел продукциязының бедиткен өртектерин доктаадыр эргелиг.

9 ЧҮҮЛ. Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның хүлээлгелери.

Бүдүрүлгелер болгаш организациялар болза:

1) РСФСР-ниң күштүг санитар хоойлужудулгазын болгаш доктааттынган санитар дүрүмнерин сагыырын хандырар, санитар дүрүмнериниң күүселдезинге бүдүрүлге контролюн боттандырар;

2) долгандыр турар бойдустуң хирленирин болдурбазынче, хирленгенин узуткаарынче, чоннуң күш-ажылының, амыдыралының болгаш дыштанылгазының байдалдарын кадык болдурарынче, аарыгларның тыпты бээрин болгаш нептерээрин баш буруңгаар болдурбазынче угланган арыг-шеверниң болгаш халдавырлыг аарыгларга удур хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш боттандырып чорудар;

3) чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунга айыылды тургузуп болгу дег озал-ондактыг байдалдарның, бүдүрүлгелер ажылдавайн барганының, технологтуг чорудулгалар үрелиишкиннериниң дугайында РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарынга, албан черлеринге чогуур үезинде дыңнадыр;

4) РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының болгаш албан черлериниң кылган түңнелдерин, доктаалдарын, албан-дужаалдыг кижилериниң айтыышкыннарын, бижимел негелделерин, оон ыңай РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазының үрээшкиннерин болдурган организацияларның болгаш бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазын акшаландырарын түр азы шуут соксадыр дугайында оларның негелделерин күүседир;

5) РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазының болгаш санитар дүрүмнериниң негелделерин сагыырынга күш-ажылчы коллективтерниң болгаш түс-түс ажылдакчыларның сонуургалдыын бедидеринче угланган материалдыг идиг бериишкининиң хемчеглерин ап чорудар;

6) бодунуң ажылдакчыларының болгаш чоннуң кадыкшыл деңнелин деткииринге база бедидеринге, аарыгларны баш буруңгаар болдурбазынга, кижилерниң амыдырал-чурттал газының кадык овур-хевирин хандырарынга байдалдарны тургузар;

7) кижилерниң санитар культуразын бедидеринче, амыдырал-чурттал ганың кадык овур-хевирин хандырарынче угландыр бодунуң ажылдакчыларының болгаш чоннуң арыг-шевер өөредилгезин база кижизидилгезин боттандырар;

8) бо Хоойлунуң 5 болгаш 8 чүүлдеринде көрдүнген хамаатыларның база өскелерниң-даа эргелериниң болгаш эрге-хоойлу харылзааларының боттанышкынын хандырар хүлээлгелиг.

10 ЧҮҮЛ. Хамаатыларның болгаш эрге-хоойлу харылзааларының өске-даа киржикчилериниң эргелерин камгалаары

Бо Хоойлунуң 5 болгаш 8 чүүлдеринде көрдүнген юридиктиг черлерниң болгаш хамаатыларның эргелерин үреп турар эрге-чагырганың болгаш эргелеп башкарылга органнарының, албан-дужаалдыг кижилерниң коллегиалдыг-даа, чааскаан-даа хүлээп алган шиитпирлеринге, а ол ышкаш оларның хөделиишкиннеринге хамаарыштыр хомудалды үстүнде турар организацияларга ай хуусаалыг үениң дургузунда киирип болур. Хүлээп алдынган шиитпир-биле чөпшээрешпээнде, ССР Эвилелиниң, РСФСР-ниң болгаш РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларның хоойлужудулгазы-биле доктааткан чурум ёзугаар ук хөделиишкиннерге хамаарыштыр хомудалды судка киирип болур.

III КЕЗЕК

Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруун хандырар талазы-биле нити негелделер

11 ЧҮҮЛ. Чурттакчылыг черлерни планнаары болгаш тудары.

1. Чурттакчылыг черлерни планнаарда болгаш тударда, чоннуң амыдыралынга база кадыкшылынга эң-не таарымчалыг байдалдарны тургузары, хоорайларны болгаш чурттакчылыг өске-даа черлерни комплекстиг чаагайжыдары, долгандыр турар бойдустуң факторларының болгаш амыдырал-чурттал ганың байдалдарының кижи организминге хоралыг база айыылдыг салдарны баш буруңгаар болдурбазы болгаш чайладып узуткаары көрдүнген турар ужурлуг.

2. Төлевилээриниң норма-чижектерин, хоорайларның чиңгине планнарын, чурттакчылыг черлерни планнаарының база тударының төлевилелдерин, район планнаашкынының төлевилелдерин ажылдап кылырда, хамааты, үлетпүр, кедээ ажыл-агый ужур-дузалыг тудугларны сайгара тургузарының айтырыгларын шиитпирлээрде, тудугнуң чер участоктарын шилип алырда, а ол ышкаш тудугларны (ажыглалга киирер комплекстерни), дериишкиннерни, транспорт дериглерниң инженер четкилерин төлевилээрде, тударда, чаартырда санитарияның күштүг дүрүмнери күүсеттинген турар ужурлуг.

3. Тудуг кылырынга чер участоктарын бээрин, төлевилээшкининиң норма-чижектерин, тудуг кылырының (эде дериириниң, чаартырының, немелде тудуглар кылырының) төлевилел болгаш норматив-техниктиг документациязын бадылаарын, чуртталга бажыңнарын, өске-даа бажыңнарны болгаш культура-амыдырал, коммунал-амыдырал ужур-дузалыг дериишкиннерни, үлетпүр, транспорт болгаш өске-даа бүдүрүлгелерни (ажыглалга киирер комплекстерни), а ол ышкаш транспорт аймааның дериишкиннерин ажыглалга киирерин санитар дүрүмнеринге оларның дүгжүп турарының дугайында РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының азы албан черлериниң берген түңнел бижиктери чүгле бар турда боттандырып болур.

4. Тудугларны, бажыңнарны, дериишкиннерни төлевилээр болгаш тудар талазы-биле харыысалгалыг бүдүрүлгелер, организациялар, хамаатылар бир эвес санитар дүрүмнери сагыттынмаан азы ук ажылдарны күүседири болдунмас таварылгада Күрүнениң кол санитар эмчизиниң азы оон оралакчызының доктаалын ёзугаар ук ажылдарны түр када азы бүрүнү-биле шуут соксадыр хүлээлгелиг.

12 ЧҮҮЛ. Улус ажыл-агыйының материалдары, бүдүмелдери, кылыглары, өске-даа продукциязы болгаш оларны белеткеп кылырының технологиялары.

1. Бүдүрери, дажыглаары, кадагалаары болгаш ажыглаары кижиниң дорт киржилгезин негээр болгаш оон кадыкшылынга таарымча чок салдарны чедирип болгу дег улус ажыл-агыйының продукциязы бодунуң көргүзүглериниң база бүдүш-шынарларының талазы-биле санитарияның күштүг дүрүмнеринге дүүшкен турар ужурлуг.

2. Улус ажыл-агыйынга болгаш амыдыралга ажыглаар кылдыр көрдүнген чаа технологиялар, материалдар, бүдүмелдер болгаш кылыглар санитар дүрүмнеринге оларның дүгжүп турарының дугайында РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының азы албан черлериниң түңнелдеринге үндезилээш, чүгле ынчаарда бүдүрүлге черинге тургузарынга, шиңгээдип алырынга болгаш ажыглаарынга ам кирген турup болур.

3. Күштүг санитар дүрүмнеринге дүүшпес продукцияны бүдүрүп үндүргени дээш харыысалгалыг бүдүрүлгелер, организациялар болгаш хамаатылар Күрүнениң кол санитар эмчизиниң азы оон оралакчызының доктаалын ёзугаар ону бүдүрерин (азы) сайгарарын соксадыр хүлээлгелиг.

13. ЧҮҮЛ. Аъш-чем чиг эди, аъш-чем продуктулары, оларны белеткээриниң технологиялары, оларның-биле холбаалыг материалдар болгаш кылыглар.

1. Аъш-чем чиг эдиниң, аъш-чем продуктуларының, материалдарының, кылыгларының болгаш оларны белеткээриниң, кадагалаарының, дажыглаарының болгаш чонга сайгарып садыглаарының чорудулгазында олар-биле холбаалыг чүүлдерниң шынары доктааттынган санитар дүрүмнеринге дүүшкен турар ужурлуг.

2. Аъш-чем продуктуларының чаа хевирлерин тывазын болгаш бүдүрер кылдыр киирерин, чаа технологтуг чорудулгаларны болгаш технологтуг дериглерни шиңгээдип алырын, сава аймаан болгаш саваалар материалдарны бүдүрерин, аъш-чемге немелделерни, өске-даа бүдүмелдерни ажыглаарын оларның арыг-шевер байдалы санитар негелделеринге дүгжүп турарының дугайында РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының азы албан черлериниң чөпшээрел бадыткаан чүгле түңнелдеринге үндезилээш, ам боттандырып болур.

3. Санитар дүрүмнеринге дүүшпес аъш-чем чиг эдин, аъш-чем продуктуларын болгаш олар-биле холбаалыг материалдарны база кылыгларны Күрүнениң кол санитар эмчизиниң азы оон оралакчызының доктаалын ёзугаар ук чүүлдерниң белеткелчизи (садыгжызы) бүдүрүлгеден болгаш сайгарылгадан дор-дораан уштур.

14 ЧҮҮЛ. Даштыкыдан садып алыр продукция

Даштыкыдан садып алыр болгаш ону хереглээринге база чемге ажыглаарынга кижи дорт киржилгелиг болур продукция санитар дүрүмнеринге болгаш кижиге айыыл чок болгаш хора чок болурунуң талазы-биле делегей негелделеринге дүүшкен турар ужурлуг.

Ындыг продукцияны даштыкыдан садып алырынга хамаарыштыр керээлерни чарарын, РСФСР-ге экспортаарын, сайгарарын боттандырып турар бүдүрүлгелер, организациялар болгаш хамаатылар бо чүүлдүң доктааткан негелделериниң күүселдезин хандырар хүлээлгелиг.

15 ЧҮҮЛ Чоннуң ажыл-агыйга болгаш чемге ажыглаар суг хандырылгазы.

1. Хоорайларның болгаш чурттакчы чоннуң өске-даа черлериниң чурттакчылары кижиниң физиологтуг болгаш ажыл-агый хереглелдеринге четчир ижер суг-биле хандыртынган турар ужурлуг.

2. Ижеринге, ажыл-агый болгаш бүдүрүлге сорулгаларынга чоннуң ажыглаары бүгү суглар санитар дүрүмнеринге дүүшкен турар ужурлуг.

3. Бүдүрүлгелер болгаш организациялар болза, төптүткен суг хандырылгазының системаларын сайзырадырынче, эки шынарлыг суг-биле чонну хандырарынче угланган хемчеглерни боттандырар хүлээлгелиг.

16 ЧҮҮЛ. Чоннуң суг хандырылгазының үнер дөстери

1. Төпчүткен болгаш төптүтпээн суг хандырылгазынга, чоннуң эштиринге болгаш дыштанырынга, эмнелилге сорулгаларынга херег-лээр суг алыр черлерниң шынары, а ол ышкаш чурттакчылыг черлерниң чоок кавызында суг хөлбектериниң сугнуң шынары санитар дүрүмнеринге дүүшкен турар ужурлуг.

2. Чоннуң суг хандырылгазының үнер дөстериниң хирленирин чайладыр болгаш баш буруңгаар болдурбас сорулга-биле РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларның Министрлер Чөвүлелдери болгаш улус депутаттарының край, область, хоорай Советтериниң күүсекчи комитеттери тускай чурумнуг санитар зоналарын тургузар.

3. Бүдүрүлгелер, организациялар болгаш хамаатылар сугнуң шынары санитар дүрүмнеринге дүүшпес болган таварылгада Күрүнениң Кол санитар эмчизиниң азы оон оралакчызының доктаалын ёзугаар ол сугларны чоннуң ажыглаарын соксадырын хандырар хүлээлгелиг.

17 ЧҮҮЛ. Чурттакчылыг черлерниң агаары, ажылдаар черлер зоназының болгаш кижилерниң доктаамал база түр ажылдаар черлериниң агаары.

1. Чурттакчылыг черлерниң, үлетпүр бүдүрүлгелер девискээрлериниң агаары, бүдүрүлгелерниң ажылчын зоназының болгаш кижилерниң доктаамал база түр када чурттап турар черлеринде өске-даа бажыңнарның агаары санитар дүрүмнеринге дүүшкен турар ужурлуг.

2. Чурттакчылыг черлерниң чуртталга бажыңнарының девискээриниң агаарын бүдүрүлгелерниң үндүрген чүүлдери-биле хирлендирбес дээш тускай чурумнуг санитар-камгалал зоналарын улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери тургузар.

3. Агаар делгемиң хоралыг чүүлдер-биле хирлениин, кижилерниң организминге таарымча чок салдарны чедирер оон физиктиг факторларының дээштиин баш буруңгаар болдурбазынче болгаш чайладып узуткаарынче угланган комплекстиг хемчеглерни бүдүрүлгелер, организациялар болгаш хамаатылар боттандырар хүлээлгелиг.

18 ЧҮҮЛ. Бүдүрүлгениң болгаш амыдыралга ажыглаар чүүлдерниң артынчыларын хөмери, катап эде болбаазырадыры, хора чок болдурары, дагын ажыглаары, чурттакчылыг черлерниң девискээрин таарымчалыг тургузары

1. Бүдүрүлгениң болгаш амыдыралга ажыглаан чүүлдерниң артынчыларын чыыр, катап эде болбаазырадыр, хора чок болдурар, ыяк кылдыр хөмер, азы дагын ажыглаар, ол бүгүнү боттандырарының байдалдары болгаш аргалары чоннуң кадыкшылынга айыыл чок болгаш хора чок болурунуң негелделеринге дүүшкен турар ужурлуг.

2. Чурттакчылыг черлерниң, организацияларның болгаш бүдүрүлгелерниң девискээрлери санитар дүрүмнеринге дүүштүр арыг-шевер тургустунган турар ужурлуг.

3. Чурттакчылыг черлерниң чогуур санитар байдалын хандырарының чурумун болгаш негелделерин улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери доктаадыр.

19 ЧҮҮЛ. Чуртталга оран-бажыңнары

Хамаатылар түр када болгаш доктаамал чурттаар кылдыр көрдүнген оран-бажыңнар бодунуң составының, шөлүнүң, туруш-байдалының болгаш дериишкининиң талазы-биле кижилерниң кадыкшылынга амыдыралдың таарымчалыг байдалдарын хандырар ужурлуг.

2. Санитар дүрүмнеринге дүүшпес чуртталга бажыңнарынче кижилерни киирерин база чурттадырын бүдүрүлгелер, организациялар болгаш хамаатылар болдурбас ужурлуг.

20 ЧҮҮЛ. Бүдүрүлгениң, хөй-ниитиниң бажыңнарын, оран-саваларны, дериишкиннерни болгаш дериг-херекселдерни ажыглаары.

1. Бүдүрүлгениң, хөй-ниитиниң бажыңнарын, өске-даа бажыңнарны, дериишкиннерни болгаш дериг-херекселдерни ажыглаарда, кижилерниң кадыкшылынга күш-ажылдың, амыдыралдың болгаш дыштанылганың таарымчалыг байдалдары хандыртынган турар болгаш долгандыр турар бойдусту камгалаар, а ол ышкаш чоннуң ортузунга аарыгларның тыптырын база нептерээрин баш буруңгаар болдурбас талазы-биле хемчеглер боттанган турар ужурлуг.

2. Доктааттынган санитар дүрүмнерин сагываан таварылгада Күрүнениң кол санитар эмчизиниң азы оон оралакчызының доктаалын ёзугаар бүдүрүлгелер, организациялар болгаш хамаатылар бодунуң ажыл-чорудулгазын азы түс-түс цехтерниң, участоктарының ажылын, бажыңнарын, дериишкиннерни, дериг-херекселдерни, транспорт аймаан ажыглаарын, ажылдарның түс-түс хевирлерин күүседирин, ачы-дуза чедирерин түр када азы бүрүн шуут соксадыр хүлээлгелиг.

21 ЧҮҮЛ. Ионизастаар болгаш ионизаставас херелдениишкиннерниң үнер дөстерин ажыглаар ажылдар

1. Радиоактивтиг бүдүмелдерни болгаш ионизастаар база ионизаставас херелдениишкиннерниң өске-даа үнер дөстерин (дааш-шимээн, сирлениишкин, радио частоталарының электромагниттиг шөлдери, ультразвук болгаш херелдениишкиннерниң өске-даа хевирлери) ажыглаар ажылдарны күүседирде, санитар дүрүмнери сагыттынган турар ужурлуг.

2. Радиоактивтиг бүдүмелдерниң, херелдениишкиннерниң өске-даа үнер дөстерин бүдүрерин, ажыглаарын, кадагалаарын, дажыгларын болгаш шуут хөмерин, а ол ышкаш электромагниттиг шөлдерниң үнер дөстерин ажыглаарын ажыл-чорудулганың ол хевирлеринге хамаарыштыр РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының азы албан черлериниң чөпшээрели чүгле бар турда, ам боттандырып болур.

22 ЧҮҮЛ. Хамаатыларны кижизидериниң болгаш өөредириниң негелделери

1. Школа назыны четпээн уругларның болгаш кадыкшыдылганың албан черлеринге, школаларга, кижизидилгени, өөредилгени, профессионалдыг белеткелди боттандырып турар профессионал-техниктиг училищелерге, дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлеринге, бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга хамаатыларның кадыкшылын камгалаарынга база быжыглаарынга, аарыгларны баш буруңгаар болдурбазынга байдалдар хандыртынган турар, а ол ышкаш санитар дүрүмнери сагыттынар ужурлуг.

2. Кижизидилгениң, өөредилгениң болгаш профессионалдыг белеткелдиң программалары, методикалары, чурумнары санитарияның күштүг дүрүмнеринге дүгжүп турар дугайында РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының азы албан черлериниң түңнели чүгле бар турда, оларны ам бадылаар.

23 ЧҮҮЛ. Эмнелгениң профилактиктиг көрүлделери

1. Кадыкшылды камгалаар, аарыгларның тыптып келирин болгаш нептерээрин болдурбас сорулга-биле бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылдакчылары, хуузунда күш-ажыл чорудулгалыг хамаатылар оларны ажылга хүлээп алыр үеде болгаш оон соолунде-даа эмнелгениң шинчилге көрүлдезин эртер ужурлуг.

Ажылдакчыларның профилактиктиг эмнелге көрүлделери эмнелгениң албан страхованиезиниң үезинде көргүзер ачы-дуза чедирилгезиниң даңзызынга кирер.

2. Хоралыг бүдүрүлге факторларының болгаш күүседип турган үеде база хоралыг факторларлыг болгаш кылыр мурнунда баш буруңгаар база үе-үелерде эмнелгениң шинчилге көрүлделерин эртер ажылдарның даңзызын, ук көрүлделерни чорударының чурумун РСФСР-ниң Санитар-эпидемиологтуг хайгааралының күрүне комитеди болгаш РСФСР-ниң Кадык камгалал министерствозу РСФСР-ниң Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының чөвүлели-биле дугурушканын ёзугаар доктаадыр.

Эргежок чугула болган таварылгада улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниң шиитпирин ёзугаар эмнелге көрүлделерин эрттиреринге немелде негелделерни болгаш көргүзүглерни чамдык организацияларга болгаш бүдүрүлгелерге доктааткан турup болур.

3. Профилактиктиг эмнелге көрүлдезин ажылдакчыларның чогуур үезинде эртеринге эргежок чугула байдалдарны бүдүрүлгелер болгаш организациялар хандырар хүлээлгелиг.

24 ЧҮҮЛ. Халдавырлыг болгаш халдавырлыг эвес массалыг аарыгларны, кижилерниң хораннаныышкыннарын баш буруңгаар болдурбазы болгаш чайладып узуткаары

1. Халдавырлыг болгаш халдавырлыг эвес массалыг аарыгларның, кижилерниң хораннаныышкынн а р ы-

(Төнчүзү 3-кү арында).

ЧОННУҢ САНИТАР-ЭПИДЕМИОЛОГТУГ ЧААГАЙ ЧОРУУНУҢ ДУГАЙЫНДА

Россия Совет Федеративтиг Социалистиг Республиканың Хоойлузу

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

ның тыптып келирин база нептерээрин баш бурунгаар болдурбас, а ол ышкаш чайладып узуткаар сорулга-биле эргежок чугула органи застыг, инженер-техниктиг, эмнелге, арыг-шевер болгаш халдавырлыг аарыгларга удур комплекстиг хемчеглер чогуур үезинде долу хемчээлдии-биле чоруттунган турар ужурлуг.

2. Халдавырлыг болгаш халдавырлыг эвес массалыг аарыгларның болгаш кижилерниң хораннаныышкыннарының нептерээр айыылы тургустунуп келген таварылгада РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели, РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери ажыл-агый чорудулгазының болгаш чоннуң амыдыралының онзагай байдалдарын база чурумнарын доктаадып тургузар.

3. Массалыг аарыгларны болгаш кижилерниң хораннаныышкыннарын баш бурунгаар болдурбас база чайладып узуткаар талазы-биле организацияларның, бүдүрүлгелерниң, хамаатыларның ажыл-чорудулгазын дүрген тодаргай удуртурунга база холбаштырарынга РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели, РСФСР-ниң составынга кирип турар республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери халдавырлыг аарыгларга удур онза комиссияларны тургузар.

4. Халдавырлыг аарыглыг кижилер, ындыг аарыгларга хамаарыштыр сезиктиг хамаатылар, халдавырлыг аарыглыг кижилер-биле харылзаалыг хамаатылар лабораторияларга шинчидер болгаш эмчи хайгааралынга кирер, а эргежок чугула болганда — эмнедир, оларны эмнелге черлеринге чыттырар болгаш аңгылаар (карантинге киирер).

Халдавырлыг аарыгларның өөскүдүкчүлерин ап чоруур хамаатылар эмнедир. Ажылдап турары бүдүрүлгениң онзагай байдалдары-биле холбаштыр ол хамаатылар халдавырлыг аарыгларның тарадыкчылары болу бээр байдалдыг апарза, оларны өске ажылче шилчидер, а шилчидери болдунмас болза—страхование талазы-биле төлевир алыр кылдыр экиргиже чедир ажылдан түр када чайладыр.

5. Халдавырлыг аарыгларны баш бурунгаар болдурбас дээш хамаатыларга профилактиктиг тарыышкыннарны кылыр ооң иштинде туберкулезка, полиомиелитке, дифтерияга, коклюшка, улаанотка, столбнякка удур тарыышкыннарны албан кылыр. Тарыышкыннарны чорударының чурумун, хуусааларын, тарыышкынга кирер чоннуң бөлүктерин РСФСР-ниң Кадык камгалал министерствозу болгаш РСФСР-ниң санитар-эпидемиологтуг хайгааралының Күрүне комитеди тодаргайлап доктаадыр.

25 ЧҮҮЛ. Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чорууну хандырар айтырыглар талазы-биле тускай экспертизалар болгаш консультациялар

1. Эртем-шинчилел албан черлери болгаш организациялар, дээди өөредилге черлери күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарының даасканы ёзугаар кижиниң амыдырал-чурталгазының факторларының ооң кадыкшылынга салдарын тодаргайлаар талазы-биле тускай экспертиза шинчилелдерин, консультацияларны бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээлинге чорудар хүлээлгелиг.

2. Экспертизаны болгаш консультацияны чорудуп турар албан черлери, организациялар болгаш специалистер экспертизаның, консультацияның амгы үениң эртем-техниктиг депшилгезиниң деңнелинге бүрүн дүгжүр шынары болгаш шынныы дээш харысалгалыг болур.

26 ЧҮҮЛ. Хамаатыларның арыг-шевер кижизидилгези болгаш өөредилгези

1. Чоннуң санитар культуразын бедидер, аарыгларны баш бурунгаар болдурбас, амыдыралдың кадык оюр-хевириниң дугайында билиглерни нептередир сорулга-биле хамаатыларның арыг-шевер кижизидилгези болгаш өөредилгези чоруттунар турар ужурлуг.

2. Хамаатыларның арыг-шевер кижизидилгези болгаш өөредилгези дараазында чүүлдерниң чорудулгазынга боттанып:

— школаларга болгаш профессионал-техниктиг училищелерге, дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге кижизидилгениң база өөредилгениң, улус ажыл-агый адырларының специалистерин белеткээрде, дагын белеткээрде, мергежилин бедидерде, арыг-шевер кичээлдериниң дугайында немелде кезектерни өөредилге болгаш кижизидилге программаларынга киирериниң аргазы-биле;

— ажыл-чорудулгазының характери аъш-чем продуктуларын болгаш ижер сугну бүдүрери база садып сайгарары-биле, бичии уругларны кижизидери болгаш база өөредири-биле, чоннуң коммунал болгаш амыдырал хандырылгазы-биле холбаалыг бүдүрүлгелерниң база организацияларның удуртукчуларын, специалистерин, өске-даа ажылдакчыларын профессионалдыг арыг-шеверге белеткээриниң болгаш аттестастаарының үезинде күүсеттинер.

IV КЕЗЕК

РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазын үрээни дээш харысалга

27 ЧҮҮЛ. Санитар хоойлу-дүрүмүнүң үрээшкини болгаш ону кылганы дээш харысалганың хевирлери

1. РСФСР-ниң Санитар хоойлужудулгазын, ооң иштинде санитарияның күштүг дүрүмнерин сагываан-биле, арыг-шеверниң болгаш халдавырлыг аарыгларга удур хемчеглерни, РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының болгаш албан черлериниң албан-дужаалдыг кижилериниң түңнелдерин, доктаалдарын, айтыышкыннарын болгаш бижимел негелделерин күүсетпээни-биле холбаштыр хамаатыларның эргелеринге база ниитилелдиң эрге-ажыктарынга ондактыг болгаш хоойлуга удур буруулуг (өжегерээн азы оваарымча чогу-биле кылган (үүлгедигни) хөделиишкин азы хөделиишкин эвес) санитар хоойлу-дүрүмүн үрээни деп санаар.

2. Санитар-хоойлу дүрүмүн үрээрин болдурган РСФСР-ниң албан-дужаалдыг кижилери болгаш хамаатылары сагылга-чурумнуң, административтиг болгаш кеземчениң харысалгазынга онаажыр.

3. Эвилелдешкен өске республикаларның РСФСР девискээринде турар хамаатылары, даштыкы хамаатылар болгаш хамааты хамаарылгазы чок кижилер РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазын үрээни дээш РСФСР-ниң хамаатылары-биле бир дөмей ниити үндезиннер ёзугаар харысалгага онаажыр.

28 ЧҮҮЛ. Сагылга-чурум талазы-биле харысалга

1. Санитар хоойлу-дүрүмүн үрээни дээш албан-дужаалдыг кижилер, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылдакчылары РСФСР-ниң хоойлужудулгазында көрдүнген сагылга-чурум талазы-биле хемчеглерге, ажылындан чайлаттырарынга, ээлеп турар албан-дужаалындан хостадырынга болгаш үндүртүрүнге чедир онаажыр.

2. Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның удуртукчулары санитар хоойлу-дүрүмүн үрээн ол бүдүрүлгелерниң, организацияларның албан-дужаалдыг кижилеринге болгаш ажылдакчыларынга Күрүнениң кол санитар эмчизиниң азы ооң оралакчызының медээлеп келгенин барымдаалап, сагылга-чурумнуң хемчеглерин онаар хүлээлгелиг.

29 ЧҮҮЛ. Административтиг харысалга

1. Санитар хоойлу-дүрүмүн үрээни дээш албан-дужаалдыг кижилерге болгаш хамаатыларга хамаарыштыр сагындырыг болгаш торгаал хевири-биле административтиг хемчеглер ажыглаттынган туруп болур.

2. Сагындырыгны Күрүнениң кол санитар эмчизи азы ооң оралакчызы бижимел хевири-биле кылыр.

3. Торгаалды Күрүнениң кол санитар эмчизиниң азы ооң оралакчызының доктаалын ёзугаар дараазында хемчээлге онаар:

албан-дужаалдыг кижилерге —үш айда орулгазының түңнүнден хөй эвести;

ажылдап турар хамаатыларга—бир айда орулгазының түңнүнден хөй эвести;

ажылдавайн турар хамаатыларга—50 рубльден хөй эвести.

Торгаалдарны онаарын, тыртарын, торгаал онзаган дугайында доктаалдарга хамаарыштыр хомудалды РСФСР-ниң хоойлужудулгазында доктааткан чурум ёзугаар чорудар.

30 ЧҮҮЛ. Кеземчениң харысалгазы

Массалыг аарыгларның тыптырынга, кижилерниң хораннаныышкыннарынга болгаш өлүм-чидимнинге чедирген азы чедирип болгу дег кылдыр санитар хоойлу-дүрүмүн үрээни дээш албан-дужаалдыг кижилер болгаш хамаатылар РСФСР-ниң хоойлужудулгазынга дүүштүр кеземчениң харысалгазынга онаажыр.

31 ЧҮҮЛ. РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазын үрээни дээш бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның экономиктиг харысалгазы

1. Долгандыр турар бойдусту хирлендирерин болдурган, хереглээни (ажыглааны) халдавырлыг болгаш халдавырлыг эвес массалыг аарыгларның болгаш кижилерниң хораннаныышкыннарының тыптырынга чедирген продукцияны бүдүрүп үндүрген болгаш (азы) сайгарган бүдүрүлгелер болгаш организациялар Күрүнениң Кол санитар эмчизиниң азы ооң оралакчызының доктаалын ёзугаар дараазында чүүлдерни күүседир хүлээлгелиг:

— айда бюджединиң хемчээли торгаалды төлээр;

— эмчи дузазын аарыг кижилерге көргүзеринге, арыг-шеверниң болгаш халдавырлыг аарыгларга удур хемчеглерни чорударынга эмнелге-профилактиктиг болгаш санитар-профилактиктиг албан черлериниң үндүрген немелде чарыгдалдарын эгидип дуглаар.

Чарыгдалдарны эки тура-биле эгидип дуглаарындан болгаш торгаалды төлээринден ойталаан таварылгада маргылдааны суд азы арбитраж чурумун ёзугаар шиитпирлээр.

2. РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазын үрээни-биле холбаштыр торгаалдарны төлээрин болгаш эмнелге-профилактиктиг болгаш санитар-профилактиктиг албан черлеринге чарыгдалдарны эгидип дуглаарын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктааткан чурумун ёзугаар бо чүүл-биле боттандырар.

V КЕЗЕК

Күрүнениң болгаш ведомствонуң санитар-эпидемиологтуг хайгааралы, бүдүрүлгениң болгаш хөй-ниитиниң контролю

32 ЧҮҮЛ. Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг хайгааралы

1. Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг хайгааралы — РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазының үрээшкиннерин баш бурунгаар болдурбазының, илередириниң, соксадырының аргазы-биле кижилерниң аарыырын болдурбазынче угланган санитар-профилактиктиг органнарның болгаш албан черлериниң ажыл-чорудулгазы-дыр.

Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг хайгааралынга кирер чүүлдер:

1) чоннуң амыдырал-чурталгазының байдалы-биле холбаштыр ооң кадыкшылының байдалын хайгаараары, үнелеп көөрү болгаш баш бурунгаар тодаргайлап айтыры;

2) халдавырлыг болгаш халдавырлыг эвес массалыг аарыгларның, чоннуң хораннаныышкыннарының тыптып келгениниң чылдагааннарын база байдалдарын илередири болгаш тодаргайлап доктаадыры;

3) чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чорууун хандырар хемчеглерни чорудар талазы-биле албан күүседир саналдарны ажылдап кылыры;

4) арыг-шеверниң болгаш халдавырлыг аарыгларга удур хемчеглерни чорударынга, санитарияның күштүг дүрүмнерин бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш хамаатыларның сагып турарынга контроль;

5) санитар хоойлу-дүрүмнерин үрээрин болдурбас хемчеглерни алыры, ындыг үрээшкиннерни кылган кижилерни харысалгага киирери;

6) кижиниң амыдырал-чурталгазының факторларының ооң кадыкшылынга таарымча чок салдары-биле холбаштыр тыптып келген халдавырлыг, профессионал болгаш халдавырлыг эвес массалыг аарыгларның, чоннуң хораннаныышкыннарының күрүне учёдун, а ол ышкаш санитар статистиказын чорудары.

2. Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг хайгааралын боттандырарын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бадылааны дүрүмге дүүштүр ажылдап турар РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанынга даандырып турар.

33 ЧҮҮЛ. Ведомствонуң санитар-эпидемиологтуг хайгааралы

ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң, ССРЭ-ниң Оруук-харылзаа министерствозунуң, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң иштики херектер министерстволарының, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң күрүнениң айыыл чок чорук органнарының РСФСР девискээринде шериглеринге болгаш тускай объектилеринге санитар-эпидемиологтуг чаагай чорукту хандырарынга ведомствонуң санитар-эпидемиологтуг хайгааралын айыттынган министерстволарның болгаш ведомстволарның тускай албан черлери боттандырып турар.

РСФСР девискээринде ажылдап турар демдеглеттинген албан черлериниң ажыл-чорудулгазы РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазынга чөрүшкек болбас ужурлуг.

34 ЧҮҮЛ. Бүдүрүлге контролю.

Доктааттынган санитар чурумнарын бүдүрүлге (ажыл-чорудулга) үезинде сагыырынга, долгандыр турар бойдустуң хирлениирин баш бурунгаар болдурбазынче болгаш чайладып узуткаарынче угланган хемчеглерниң күүселдезинге, кижилерниң күш-ажылының, амыдыралының, дыштанылгазының болгаш кижизидилгезиниң байдалдарынга, бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның арыг-шевер шынарларынга бүдүрүлге контролюн хандырар талазы-биле хүлээлгени бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның администрациязынга, хуузунда күш-ажыл чорудулгазын кылып турар хамаатыларга даандырып турар.

35 ЧҮҮЛ. Хөй-ниитиниң контролю

Доктааттынган санитар дүрүмнериниң күүселдезинге контрольду хөй-ниитиниң каттыжыышкыннары оларның уставтарынга болгаш ажыл-чорудулгазын таарыштырар нормативтиг өске-даа актыларга дүүштүр боттандырар болгаш ооң түңнелдериниң дугайында РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албан черлеринге дыңнадыр эргелиг.

36 ЧҮҮЛ. Күрүнениң болгаш ведомствонуң санитар-эпидемиологтуг хайгааралын, бүдүрүлге болгаш хөй-ниити контролюн боттандырарда дем каттыштырылгазы

Бо Хоойлунуң 33 болгаш 35 чүүлдеринге дүүштүр ведомствонуң санитар-эпидемиологтуг хайгааралын, бүдүрүлге болгаш хөй-ниити контролюн хандырар министерстволарның, ведомстволарның тускай албан черлериниң, хамаатыларның ажыл-чорудулгазын РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнары-биле болгаш албан черлери-биле дем каттыштырып боттандырар.

VI КЕЗЕК

РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албаны

37 ЧҮҮЛ. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанын организастаары

1. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнары болгаш албан черлери болза, РСФСР-ниң Санитар-эпидемиологтуг хайгааралының күрүне комитеди баштаан чаңгыс аай система болуп турар, ыйнаарга адаанда турар албан черлери үстүнде албан черлеринге чагыртыр.

2. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының болгаш албан черлериниң системазынга дараазында черлер кирер:

РСФСР-ниң санитар-эпидемиологтуг хайгааралының күрүне комитеди;

РСФСР-ниң составынга кирип турар республикаларда, автономнуг областарда, автономнуг округтарда, крайларда, областарда, хоорайларда, районнарда, а ол ышкаш суг болгаш агаар транспортунда күрүнениң санитар-эпидемиологтуг хайгааралының төптери;

арыг-шевер болгаш эпидемиологтуг адырларның эртем-шинчилел албан черлери;

специалистерни белеткээрин болгаш оларның мергежилин бедидерин боттандырып турар дээди база ортумак тускай өөредилге черлери;

санитар-профилактиктиг өске-даа албан черлери.

3. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарын болгаш албан черлерин удуртурун РСФСР-ниң Күрүнениң кол санитар эмчизинге, РСФСР-ниң составынга кирип турар республикаларның Күрүнениң кол санитар эмчилеринге, автономнуг областарның болгаш автономнуг округтарның, крайларның, областарның, хоорайларның, районнарның, суг транспортунда, а ол ышкаш агаар транспортунда бассейннер болгаш шугум участоктарының күрүнениң кол санитар эмчилеринге хүлээндирип турар.

4. Тускай белеткелди, ооң иштинде арыг-шевер болгаш эпидемиология талазы-биле белеткелди дээди база ортумак тускай өөредилге черлеринге алган хамаатыларны күрүнениң санитар-эпидемиологтуг хайгааралын боттандырып турар албан черлериниң удуртукчуларының, эмчилериниң болгаш оларның дузалакчыларының албан-дужаалдарынга хүлээп алыр.

5. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының сан-хөө болгаш материал-техниктиг хандырылгазын РСФСР-ниң республика бюджединден болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктааткан чурумун ёзугаар кирген бюджеттен дашкаар акша-хөреңгилерден боттандырар.

Халдавырлыг болгаш массалыг өске-даа аарыгларның, чоннуң хораннаныышкыннарының нептерээрин баш бурунгаар болдурбас болгаш чайладып узуткаар талазы-биле арыг-шеверниң база халдавырлыг аарыгларга удур хемчеглерни онзагай байдалдарда чорударынга чарыгдалдарны акшаландырар сорулга-биле РСФСР-ниң санитар-эпидемиологтуг хайгааралының күрүне комитединиң чанынга тускай фондуну тургузар.

38 ЧҮҮЛ. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының албан-дужаалдыг кижилериниң эргелери

1. РСФСР-ниң Күрүнениң кол санитар эмчизиниң, РСФСР-ниң составынга кирип турар республикаларның күрүнениң кол санитар эмчилериниң, автономнуг областарның болгаш автономнуг оругтарның, крайларның, областарның, районнарның, суг транспортунда, а ол ышкаш агаар транспортунда бассейннер болгаш шугум участоктарының күрүнениң кол санитар эмчилериниң эргелери болза:

1) РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазын күүседир айтырыглар талазы-биле, а ол ышкаш девискээрлерниң социал болгаш экономиктиг хөгжүлдезиниң пландарының, чоннуң кадыкшылын, долгандыр турар бойдусту камгалаарының, чоннуң күш-ажылының база амыдырал-чурталгазының байдалдарын экижидериниң, чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чорууун экижидериниң комплекстиг программаларының төлевилелдериниң талазы-биле саналдарны күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарынга киирер;

2) РСФСР-ниң санитар хоойлузунуң күүселдезин, арыг-шеверниң болгаш халдавырлыг аарыгларга удур хемчеглерниң канчаар чорup турарын, күштүг санитар дүрүмнерин сагып турарын хынаар, хамаатыларның чурталга бажыңнарының байдалын, хуузунда күш-ажыл чорудулгалыг хамаатыларның ажылының байдалдарын хайгаарап көөр сорулга-биле организацияларга, бүдүрүлге черлеринге, хамаатыларның бажыңнарынга моондак чокка (албанның шынзылгазын көргүспүшаан) кирер, аңаа шинчилелдерни кылыр;

3) арыг-шеверниң болгаш халдавырлыг аарыгларга удур хемчеглерни чорудар, санитар дүрүмнериниң үрээшкиннерин чайладып алыр дугайында бүдүрүлгелерге, организацияларга, хамаатыларга негелделерни кылыр, а ол ышкаш ук негелделерниң күүселдезинге контрольду боттандырар;

4) тускай экспертизаларны болгаш консультацияларны кылырын дагзыр болгаш оларның түңнелдерин ёзугаар күштүг санитар дүрүмнеринге үндезилеттинген бижимел түңнелдерни бүдүрүлгелерге, организацияларга, хамаатыларга дамчыдып бээр;

5) кижиниң амыдырал-чурталгазының факторларының ооң организминге таарымча чок салдарының уржуунда болдунган халдавырлыг, профессионал аарыгларның, а ол ышкаш халдавырлыг эвес массалыг аарыгларның, кижилерниң хораннаныышкыннарының ы н тыптып келгениниң болгаш нептерей бергениниң чылдагааннарын база байдалдарын тодаргайлап доктаадыр;

6 эргежок чугула хемчеглерни чоруткуже чедир база санитар дүрүмнериниң үрээшкиннерин чайлаткыже чедир дараазында ажылдарны түр када соксадыр, а ук дүрүмнерни сагыыры болдунмас болган таварылгаларда — шуут соксадыр:

— төлевилел болгаш тудуг талазы-биле ажылдарны, а ол ышкаш тудуу доозулган, чаартынган бажыңнарны болгаш оларның комплекстерин ажыглалга киирерин;

— ажылдап турар бүдүрүлгелерни, организацияларны, бүдүрүлгениң тус-тус цехтерин, участоктарын, бажыңнарны, дериишкиннерни, транспорт аймаан ажыглаарын, а ол ышкаш ажылдарның болгаш ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин;

— улус ажыл-агыйының продукциязын ажылдап кылырын, бүдүрүлгеге киирерин, ажыглаарын;

— аъш-чем, чиг элин болгаш продуктуларын бүдүрерин, кадагалаарын, дажыглаарын, сайгарарын, сугну ижеринге, ажыл-агый болгаш культура-кадыкшыдылга сорулгаларынга ажыглаарын;

7: күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарынга, а ол ышкаш сан-хөө, чээли органнарынга дараазында саналдарны киирер:

— массалыг аарыгларны болгаш чоннуң хораннаныышкыннарын баш бурунгаар болдурбазынче база чайладып узуткаарынче угландыр чоннуң чурттаарының болгаш ажыл-чорудулганы боттандырарының онзагай байдалдарын база чурумнарын чамдык девискээрлерге тургузарын хоруур азы ол байдалдарны, чурумнарны доктаадып тургузар дугайында;

— бүдүрүлгелер, организациялар болгаш хамаатылар санитар дүрүмнерин, а ол ышкаш төлевилел, тудуг ажылдарын түр када соксадыр азы шуут соксадыр дугайында РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының болгаш албан черлериниң доктаалдарын күүсетпээн таварылгада оларның төлевилел, тудуг талазы-биле ажылдарын, а ол ышкаш ажыл-агый чорудулгазын акшаландырарын (чээли тыпсырын) түр када соксадыр дугайында;

8) дараазында чүүлдерге хамаарыштыр шиитпирлерни хүлээп алыр эргелиг:

— халдавырлыг аарыгларның өөскүдүкчүлери бар кижилер кылып турар ажылының азы бүдүрүлге чериниң онзагай байдалдары-биле холбаштыр ук аарыгларны нептередип болгу дег таварылгаларда оларны ажылдан түр када чайладыр дугайында;

— халдавырлыг аарыглыг кижилер-биле харылзаалыг хамаатыларны лабораторияга шинчидеп болгаш оларга эмчи хайгааралын тургузар дугайында;

— халдавырлыг аарыглыг кижилерни болгаш халдавырлыг аарыг бар болгу дег сезиктиг болгаш долгандыр турар улуска айыылдыг болуп магатчок хамаатыларны албан-биле эмнелгеге чыттырып эмнээр дугайында:

— халдавырлыг аарыглар бар черлерни халдавыр чок кылдыр арыглаар база халдавырлыг аарыглар тарадыр дириг амытаннарны узуткаар, а ол ышкаш халдавырлыг аарыгларның өөскүдүкчүлери бар болуп магатчок бажыңнарны, девискээрлерни арыглаар дугайында:

— чурттакчы чонга азы хамаатыларның тус-тус бөлүктеринге эпидемиологтуг көргүзүглер ёзугаар баш бурунгаар тарыышкыннарны чорудар дугайында;

9) РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазын болгаш санитар дүрүмнерин үрээн фактылар талазы-биле материалдарны чугаалажып көөрү-биле албан-дужаалдыг кижилерни болгаш хамаатыларны РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албан черлеринге келдирер;

10) санитар дүрүмнерин үрээн дугайында херектерни сайгарып көөр, административтиг хемчеглерни онаар, кеземче херектерин көдүрер кылдыр материалдарны истелге органнарынга дамчыдып бээр, сагылга-чурумнуң салдарын чедирер хемчеглерни алыр дугайында саналдарны үстүнде турар албан-дужаалдыг кижилерге азы эргелеп башкарылга органнарынга киирер;

11) дараазында негелделерни кылыр:

— хамаатыларның кадыкшылынга таварыштырган хорадан болдунган когаралды эгидип дуглаар дугайында;

— массалыг аарыглар болгаш кижилерниң хораннаныышкыннары болу берген үеде эмнелге-профилактиктиг, санитар-профилактиктиг албан черлериниң арыг-шевер болгаш халдавырлыг аарыгларга удур база эмнелге хемчеглерин чорударынга үндүрген чарыгдалдарын эгидер дугайында;

— торгаалдарны төлээр дугайында;

12) РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарынга болгаш албан черлеринге даандырган сорулгаларны күүседиринге эргежок чугула медээлерни болгаш документилерни кандыг-даа кызыгаарлаашкын чокка бүдүрүлгелерден, организацияларындан, хамаатылардан алыр;

13) лабораторияларга шинчилелдерни кылырынга болгаш арыг-шевер экспертизазын чорударынга материалдарның, бүдүмелдерниң, кылыгларның, аъш-чем продуктуларының, агаарның, сугнуң болгаш хөрзүннүң хевирлерин (шенеп көөр кезектерин) алыр.

2. РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларның күрүнениң кол санитар эмчилери, крайларның, областарның, Москва болгаш Ленинград хоорайларның күрүнениң кол санитар эмчилери доктааттынган чурум ёзугаар республикаларның болгаш тус черниң түр санитар дүрүмнерин үндүрүп, парлап база күштүг болдурар эргелиг.

3. РСФСР-ниң Күрүнениң кол санитар эмчизи болгаш ооң оралакчылары тускай экспертизаларны болгаш консультацияларны чорударын организацияларга база бүдүрүлгелерге дагзыр, улус ажыл-агыйының чаа (чаартынган) продукциязының төлевилелиниң, норматив-техниктиг, технологтуг, ажыглал документациязының, ол продукцияны бүдүрүп белеткээр технологиязының норма-чижектериниң талазы-биле, улус ажыл-агыйынга болгаш амыдыралга ажыглаар кылдыр даштыкыдан РСФСР-ге эккелген продукцияның, а ол ышкаш аъш-чем продуктуларының болгаш аъш-чем чиг эдиниң контроль-хыналда документациязының, кижизидилге, өөредилге болгаш өөредилге-күш-ажыл мергежидилгезиниң программаларының база чурумнарының талазы-биле түңнелдерни бүдүрүлгелерге, организацияларга, хамаатыларга кылып бээр эргелиг.

4. Бо чүүлдүң 2, 3, 5, 12 болгаш 13 бөлүктеринде көрдүнген эргелер РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының болгаш албан черлериниң албан-дужаалдыг кижилеринге болгаш специалистеринге база хамааржыр.

39 ЧҮҮЛ. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының албан-дужаалдыг кижилериниң болгаш специалистериниң хүлээлгелери база харысалгазы

1. Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг хайгааралын боттандырып турар РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының күрүнениң кол санитар эмчилериниң, албан-дужаалдыг өске-даа кижилериниң болгаш специалистериниң эргелериниң хемчээлинге оларның хүлээлгелери:

1) санитар дүрүмнериниң үрээшкиннерин баш бурунгаар болдурбас, илередир, соксадыр талазы-биле бодунга тывыскан эргелерни чогуур үезинде долу хемчээлдии-биле ажыглаар;

2) бодунуң ажыл-чорудулгазын күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнары-биле, чоннуң кадыкшылын камгалаарынга болгаш быжыглаарынга, ооң санитар-эпидемиологтуг чаагай чорууун хандырарынга хамаарыштыр хамаатыларның болгаш ниитилелдиң эргелерин база эрге-ажыктарын камгалаар херекке сонуургалдыг хамаатыларның хөй-ниити каттыжыышкыннары-биле холбаштырар;

3) албан-ажыл хүлээлгелерин күүседип турган үеде өскелерге билдине берип болгу дег күрүне болгаш садыг-саарылга чажыдын информация алганының сөөлүнде камгалаар;

4) чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чорууунуң болгаш РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазын күүседир айтырыглар талазы-биле хамаатыларның бот-медерелин болгаш бот-ажыл-чорудулгазын хөгжүдеринге идигни бээр.

2. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының албан-дужаалдыг кижилери болгаш специалистери бодунуң хүлээлгелерин четпес күүсеткени дээш РСФСР-ниң хоойлужудулгазы-биле доктааткан чурум ёзугаар харысалганы хүлээр.

40 ЧҮҮЛ. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының албан-дужаалдыг кижилериниң болгаш специалистериниң хөделиишкиннеринге хамаарыштыр хомудалды кылыры

РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының күрүнениң кол санитар эмчилериниң, албан-дужаалдыг өске-даа кижилериниң болгаш специалистериниң санитар дүрүмнериниң үрээшкиннерин баш бурунгаар болдурбас, илередир, соксадыр талазы-биле хөделиишкининге (азы хөделбээнинге) хамаарыштыр хомудалды удуртулга талазы-биле үстүнде турар Күрүнениң кол санитар эмчизинге бир ай дургузунда хуусаада киирер.

Хомудалдар кирген сөөлүнде 30 хонуктан орай эвесте оларны чугаалажып көөр болгаш аңаа холбаштыр шиитпирлерни хүлээп алыр. Хүлээп алдынган шиитпир-биле чөпшээрешпес болза, албан-дужаалдыг кижилерниң болгаш специалистерниң хөделиишкиннеринге хамаарыштыр хомудалды судка киирген туруп болур.

Хомудалды кииргени аңаа хамаарышкан хөделиишкинниң күштүүн соксатпас.

41 ЧҮҮЛ. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының албан-дужаалдыг кижилериниң болгаш специалистериниң эрге-хоойлу байдалы база социал камгалалдыы

1. Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг хайгааралын боттандырып турар РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының күрүнениң кол санитар эмчилери, албан-дужаалдыг өске-даа кижилери, специалистери күрүне эргелеп башкарылгазының органнарының төлээлекчилери болуп, күрүнениң камгалалында турар.

Олар бодунуң ажыл-чорудулгазынга өскелерден хамаарышпас болгаш РСФСР-ниң күштүг санитар хоойлужудулгазын чүгле удуртулга болдуруп, чуртталга шөлүнүң хуваалдазынга, телефоннарны тургузуп бээринге, школа назыны четпээн уругларының болгаш албан черлеринге, санаторий-курорттарга олуттарны албан черлеринге бээринге, эмнелге хандырылгазынга, а ол ышкаш социал-амыдырал хандырылгазының өске-даа айтырыгларын шиитпирлээринге хамаарыштыр РСФСР-ниң хоойлужудулгазында көрдүнген чурум ёзугаар артык эргелиг болуп турар.

2. Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг хайгааралын боттандырып турар албан-дужаалдыг кижилерге болгаш специалистерге хамаарыштыр оларның профессионалдыг хүлээлгелерин күүседиринге моондактыг кандыг-даа хевирлиг ыйыышкын азы оларның ажыл-чорудулгазынга холгаарлаашкын хоруглуг.

Айыттынган бо хөделиишкиннерни болдурган албан-дужаалдыг кижилер болгаш тус-тус хамаатылар РСФСР-ниң хоойлужудулгазы-биле доктааткан чурум ёзугаар харысалгага онаажыр.

42 ЧҮҮЛ. РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының органнарының, албан черлериниң болгаш кадык камгалал органнарының база албан черлериниң дем каттыштырып ажылдаары

РСФСР-ниң Күрүнениң санитар-эпидемиологтуг албанының болгаш кадык камгалалының органнары, албан черлери чоннуң кадыкшылын камгалаар база быжыглаар, аарыгларны баш бурунгаар болдурбас, чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чорууун хандырар айтырыглар талазы-биле бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле доктаамал сырый дем каттыштырып ажылдаарын боттандырар хүлээлгелиг.

VII КЕЗЕК

Делегей керээлери

43 ЧҮҮЛ. Делегей керээлери

ССРЭ-ниң азы РСФСР-ниң өске күрүнелер-биле чарган делегей керээлери РСФСР-ниң санитар хоойлужудулгазында чурумнардан өске чурумнарны доктааткан болза, оларны чоннуң кадыкшылынга база долгандыр турар бойдуска айыылдыг болбас хемчээлге ажыглаар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы
Б. Н. ЕЛЬЦИН.

Москва, РСФСР-ниң Советтер бажыңы.
1991 чылдың апрель 19.

АРЫГ СЕТКИЛДИГ КИЖИЛЕР

Шагда Чаа-Хөл районга хамааржып турган, амгы үеде чаа тургустунган «Ак-Хем» совхозтуң малчыннарының турлаа, каас болгаш чараш бойдустуг Ак-Хем дугайында бижикседим. Мыя бо бичии черден ажыл-ишчи, ат-сураглыг кижилер үнгүлээн. Оларның чамдыктарын адаайн. Партия ажылдакчылары чораан Доржу Монгуш, Алексей Биче-оол, Максим Артаев, юрист Борис Бюрбю, чогаалчылар Александр Даржай, Монгуш Өлчей-оол, Экер-оол Кечил-оол, Репин аттыг күрүне шаңналының лауреады, даш чонукчузу Байыр Байынды, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы Сүктер Содунам, башкы эртемден Монгуш Биче-оол, Тываның көдээ ажыл-агый техникумунуң үндезилекчизиниң бирээзи Дадар-оол Монгуш болгаш оон-даа өскелерни улуг хүндүткел болгаш чоргаарал-биле адап болур мен. А бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Монгуш Сангаажапович Надаажап Ада-Чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, Фронтудан ол ээп келбээн. Үстүнде адааным кижилерниң чамдыктары ам бистиң аравыста чок. Ынчалза-даа олар районнуң, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге улуг үлүүн киирген, ол дугайын чаңгыс чер-чурттуглары сактып чугаалажып турарлар. Менде мындыг изиг күзел, санал бар. Биче-оол Монгуш, Байыр Байынды, Дадар-оол Монгуш, Надаажап Монгуш оларның аттарын мөңгежидери-биле чаа совхозтуң удуртукчулары, ылаңгыя көдээ Совет чөптүг шиитпирден үндүрзе кандыгыл? Эки кижилер дугайында хууда бодалым ындыг.

Ол үедеги тыва кижилерниң чаагай чаңчылдары, ёзулалдары мээң сагыжымда артып калган. Ынчан оор-сүк деп чүве бар эвес. Ак-Хемде ус-шевер дарган Санчат Монгуш дерги садыынга ажылдап турда, ооң бараан-нары өөнүң даштынга чыткылаар чүве. Анаа кым-даа дегбес турган. Садыг эргелекчизи, идепкейлиг көдээ бижикчилерниң бирээзи чораан Санчы-Мидип Сотнамның арагазы даштыгаа демир доскаарларга тургулаар чүве. Ону бодум херек кырында көрген мен.

«Ак-Хем» совхозтуң амгы төвү Булуң-Терек суурга садыгжы болуп ажылдап турган үемде, 1965 чылда, садымымны ажык каапкаш, почтага акша дужаапкаш кээримге, улус оор-даа кылбас, магазин эжиинге манап турар боор чүве. Хөөретпедим, төрээн черим кижилери ону бадыткап болурлар.

Ынчан аныктар бөлүглежип алгаш, дүнелерде ырлажып тура хонарлар:

Арыг суглуг Ак-ла Хемге
Арбай, тараа тарыксаар мен.
Анай кара кулугурнун
Алыс эжи болуксаар мен.
Эглип баткан Ак-ла Хемге
Элбек дужут ажааксаар мен.
Эрге чассыг кулугурнун
Эргим эжи болуксаар мен.

Ол үеде оор-сук кылыр, хулиганнаар чорук көңгүс чок турган. Дыңналбас-даа чүве. Тыва улустуң чаагай чаңчылдарын шиңгыы сагып, арыг сеткилдиг кижилер чорааның херечизи ол деп бодаар мен.

Орус-оол ТҮЛҮШ.
Улуг-Хем район.

ХУУ КИЖИЛЕР САДЫГЛАВЫШААН...

Эм өъттар: ажыглалы болгаш камгалалы

Кызыл хоорайның базар девискээринге эм өъттарны хуу кижилер хүннүң чыгы садып орарын кым-даа эскерип турар боор. Эм өъттарны чыып белеткээрин, сайгарып садыглаарын чурумчудары дээш оралдажыышкыннар кылдынып турар. Ынчалза-даа байдал өскерилгеи дээри берге, хуула кижилер садыглавышаан.

Июль 18-те №122 «Шында» «Эм өъттар ажыглалы болгаш камгалалы» деп эге-биле парлаттынган материалда көдүрттүнген чамдык айтырыгларга хамаарыштыр ап көрээлинер.

Арга-ыяш ажыл-агый каттыжыышкынының ажылдакчылары-биле кады телевидениениң болгаш «Шын» солуннуң корреспондентилери хоорайның базар девискээринге июль 31-де чеде бердивис. Ногаалар, катчимис садыглаан кижилерле кайы хөй. Базаарның кирер эжииниден ырак эвесте бир талазында одуртур олурупканнарның аразында ийи аңгы черде өът-сиген садыглап турарын эскерип кагдывыс. Эм өъттар садыглап орар кырганны А. А. Никитин дээр болду. Арга-ыяш ажыл-агый каттыжыышкынының улуг инспектору В. Г. Самороков оон-биле беседалажып чугаалажы берген. Ол кырганда кандыг-даа чөпшээрел, документ чок. Эм өътту чыып белеткээр дугайында керээ-даа чарбаан, чөпшээрел-даа ында чок. Хуула кижилер эм өъттар садарын доктаалда хоруп каан болгай. Ооң садып орар өъттары: артыш, шаавак, чойган чөвүрээзи, шенне дазылы, кара-ай, тысячелистник. Эң ховар, казары шуут хоруглуг ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң Кызыл дептерлеринде киир бижиттинген улуг өъттү (радиола розовая) элээн хөйнү делгеп алган. Ол ховар дээн дазылды улуг целлофан (хылыргай) хапта бичии-ле долбас (!) кылдыр суп кааның шуптувус көрдүвүс. Эм дазылды казар хуусаазын барымдаалавайн, чүге эрте казып ап турарын айтырарымга, үнүштүң чээ дүжүп калганда ону таныр тып алыры берге деп харылаан. Ынчап келирде, хуула белеткекчилер дазылдың эки эм шынарлыг болуру-даа бодавайн, чүгле өртекке чедирип, акша киирип алырын-на бодаар ышкажыл.

Фактыны көрүп, демдеглеп, чугаалажып каан аттыг болдувус. Бойдус камгаланының талазы-биле хоойлу-дүрүмнерде тодаргай чүве чогун, Кызыл дептерде киир бижиттинген турда безин, ону хажытканы дээш торгаал, хемчег-даа билдинмези дыка-ла элдептиг. Мындыг чүүлдер моон соңгаар-даа уламчылаары чугаажок. Аас-биле чугаалажып каарга, ону кым-даа тоовазы билдингир. Бети кыдыы кара-ай, артыш база бистиң республикада ховартаан эм өъттарның аразында болгай. Эм өъттар садып олурган ийиги кижи эскерип кааш, ойлай берген.

Эм өъттарны доктаамал садып турарларны кижилер пат-ла таныыр апаар. Ол хүн оларның чамдызы анаа таварышпайн барганы ол.

Арга-ыяш каттыжыышкынының ажылдакчылары ындыг кижилерни каш удаа сагындырып, эм өъттарны хуу кижилер садыглаарын доктаал ёзугаар хоорааның көрүп болур-дур.

Ынчалза-даа түңнел ам-даа чогун бо чижектерден көрүп болур-дур.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң (1991 ч. апрель) «Эм өъттарны, арга-арыгның чайгаар үнген каттарын, мөөгүлерни, пөш тооруун Тыва АССР-ниң девискээринге белеткээрин чурумчудар дугайында» доктаалының күүселдезин чедип алырынга райкүүскомнар дорт ажылдаар, ону контрольдаар организацияларга тарадырынга сонуургалдыг болур ужурлуг. Ындыг турбуже, ук доктаал чамдык районнарның үндүрүг инспекцияларында ам-даа четпээн, чок,ол дугайын билбес болуп турар. Оон уламындан Кызыл районнуң үндүрүг инспекциязы (налоговая инспекция) бир бригадага патентини (шын эвес) чөпшээрел берипкенин В. Г. Самороков хыналдадан илереткен. Ооң аңгыда районнарда бойдус камгаланының комитеттери бо доктаал талазы-биле чамдык тодаргай хемчеглерни чорудуп болгу дег.

Черле ынчаш арга-арыг, бойдус камгалалын хайгааралын чорудуп турар организацияларда машина-техника чедишпес, хол даяң болуп турары (чымчаа-биле чугаалаарга) хараадачыг. Республиканың арга-ыяш ажыл-агый каттыжыышкынының арга-арыг камгалалының килдизинде кара чаңгыс эргижирээн машина бар. Ооң аңгыда кандыг-даа транспорт чогу оларның ажылынга кончуг шаптыктыг. Август, сентябрь айларда кат, тоорук чыылдазы улам түлүктээр болгай. Белеткекчилерниң чамдызы кандыг-даа керээ чарбайн, чөпшээрел, документ чокка чоруп турары билдингир. А чалаг ажылдакчылар кайнаар челип, чүнү канчап шыдаар боор. Хыналданы чорударынга чүгле шалыпкын, демниг хөделири дээштиг түңнелди берип болур.

Рейдиге киришкеннер:
Альберт БАРААН, Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый каттыжыышкынында килдис эргелекчизи. Владимир САМОРОКОВ, Каттыжыышкында арга-арыг камгалалының улуг инспектору. Серээ ОМЗААР, Телевидениениң корр. Намчал ООРЖАК, «Шынның» корр.

АНТИ-СПИД

СПИД-ке удур демиселге ачы-дуза чедирер фонд тургустунган. Ооң банкыда санының дугаары 700683.

Ам барык он чыл иштинде делегейни кончуг айыылдыг, халдавырлыг чаа арыг шыва ап, улам нептереп турар. Кысказы-биле ону СПИД (синдром приобретенного иммунодефицита) — иммунитет чедишпезин чыпшырып алганының хамчыы дээр. Иммунитет дээрге кижиниң организминиң аарыгларга удурланыр шынары. Спид бо он-на чылдың дургузунда он-он муң кижиниң амы-тынынга четкен, кижилерге шыдажыр арга чок бергедээшкиннерни ундаралды таварыштырып турар.

Кадык камгаланының делегей организациязының (ВОЗ) албан хуузунуң ай санында дыңнадып турар медээлери херек кырында байдалды долу илеретпес болгаш удавасла эргижирер каар. Ынчалзажок ооң сөөлгү саннары безин коргунчуг: 1991 чылдың май айның төнчүзүнде делегейниң 162 чурттарында СПИД-тен 366 455 кижи аараан бүрүткеттинген. ВОЗ-туң санап турары-биле алырга, СПИД вирузун халдадып, чыпшырып алган кижилерниң саны барык 10 миллион хире, эртемденнерниң баш удур санап көргени-биле, 1992 чылдың төнчүзүнге чедир ол аарыгдан аараан кижилерге 80 муң кижи немежир, 65 муң кижи ол аарыгдан баар. Байдалдың нарыыдап турар чылдагааны чүл дээрге эмчилер ам дээрезинде ол аарыгны халдатпас кылыглар вакцина-даа, ону халдадып алган кижилерни кадык кылдыр эмнээр эм-даа тыппаанында боор турар. Бо аарыг чурттар аразында кызыгаарларны-даа, диптер аразында далайларны, океаннарны-даа тогбас арта базып, улам нептереп орар, ынчангаш аңаа хамаарыштыр дүвүревес кижи турбас ужурлуг.

СПИД кижи төрелгетенниң мурнунга мораль-этиктиг чаа айтырыгларны тургузуп, аңгы-аңгы чурттарның харылзааларынга, делегей амыдыралынга салдар чедирип, хоойлужудулга актыларын хүлээп алырынче, саң-хөө курлавырларын тыварынче албадап турар. Чижээ, Каттышкан Нациялар Организациязы 1987 чылда бодунуң сессиязынга СПИД-тен аарыырының дугайында айтырыгны чугаалажып, ооң чүгле социал эвес, а харын политиктиг салдарлыг боор турарын айыткан. Кадык камгаланының делегей организациязы СПИД-ке удур демиселдиң программазын ажылдап кылган. Бо аарыгның улам нептереп турары хөй-хөй чурттарның кадык камгалалынга акшаландырыышкынын эде көөрүн негеп келген.

Бистиң чуртувуста СПИД-тен аараан кижилерни тодарадыр, эмнээр талазы-биле улуг ажыл база чоруп турар. 1989 чылдың февральда СПИД-ке удур демиселдиң ассоциациязы, «Анти-СПИД» деп хөй-ниитичи чөвүлел база ачы-дуза фондузу тургустунган. Москвада «Анти-СПИД» чөвүлелинде эртемниң, уран чүүлдүң болгаш литератураның көскү ажылдакчылары кирген. Оларның аразында ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының вице-президентизи академик Р. В. Петров, чогаалчылар Т. Н. Толстая, В. Войнович, РСФСР-ниң Президентизи Б. Н. Ельцин олар база бар. «Анти-СПИД» фондузунга дузаламчыны делегей чемпиону Г. Каспаров, сураглыг чогаалчы Ч. Айтматов, чурукчу М. Шемякин болгаш өске-даа хөй-хөй сураглыг хөй-ниити ажылдакчылары киирген.

Кызылда «Анти-СПИД» деп ачы-дуза фондузун бо чылдың июль 8-те албан ёзузу-биле бүрүткээн. Ооң банкыда санының дугаары 700683. Фондуну СПИД-ке удур профилактиканың республика төвүнүң ажылдакчыларының инициативазы-биле тургускан.

Бисте кадык камгаланының бюджеди ядыызын, аңаа берип турар акша-хөреңгиниң дашты-кыдан садып алыр аар өртектиг нарын дериг-херекселдерге чедишпес деп чүвени билир бис. Ынчангаш «Анти-СПИД» фондузунуң тургузукчулары мындыг сорулгаларны салган:

— СПИД-ке удур демиселге ажыглаар янзы-бүрү дериг-херекселдерни, чаңгыс удааның шприцтерин садып алырынга материалдыг дуза көргүзери;

— кадыкшыдылганың программаларын күүседиринге салдар чедирип, чурттакчы чон, ылаңгыя аныяктар ортузунга СПИД-ке удур профилактика айтырыгларының талазы-биле билиглерни нептередири.

Ам дээрезинде бистиң республикада СПИД-тен аараан кижи илереттинмээн, ынчалзажок бо халаптыг берге аарыг бисти оюп эрте бээр деп идегээн херээ чок. Ынчангаш серемчиде хор чок дээни ышкаш, СПИД-ке удур лабораторияларны, эмнелге черлерин, эмчилерни, өске-даа ажылдакчыларны белеткээр, ол аарыгны тодарадыр, эмнээр дериг-херекселдерни тыптынар ужурлуг.

Бис, «Анти-СПИД» деп хөй-ниити шимчээшкининиң тургузукчулары, республиканың күш-ажылчы коллективтерин, чогаалчыларны, чурукчуларны, уран чүүлдүң ажылдакчыларын, чоннуң кадыы дээш сагыш аарып чоруур бүгү кижилерни бистиң инициативавысты деткиириңче, СПИД деп аң айыылдыг аарыгга удур демиселге болдунар арга-биле материалдыг болгаш моральдыг дуза чедирип, чаагай херек бүдүрериңче кыйгырдывыс! База катап сагындыралыы: «Анти-СПИД»-тиң банкыда саны 700683!

Бичен СААЯ,
«Анти-СПИД» фондузунуң баштаар чериниң даргазы, СПИД-ке удур профилактика төвүнүң психологу.

КАДЫ ЫРЛАШТЫВЫС

Бо чайын Дус-Хөлде профилакторийге дыштанып турдум. Кожа өрээлге ийи бичии оолдуг херээжен кижи дыштанып турган. «Ачавыс кажан кээр ирги?» дижип, оолдар баалык кырынче өйде-өйде хараттынып каап турарын эскерген мен. Шынап-ла, ийи хонганда арай кежээликтей кожаларывыстың мынаа «аалчызы» дартагар сарыг сумка туткан бо чедип келди. Карак-ла бо, аныяк шаамдан тура-ла таныырым, ат-сураглыг боттывыныгыр композиторувус Каадыр-оол Монгушович Бегзи болду. Үрде көрүшпээнивис шын, назы-хар улгады берген, барып-барып тыва улус орус чон дег, ошкажып-чыттажып, куспакташпадывыс-даа. Ужуражып келгенивиске өөрүшкүвүстү удур-дедир хөглүг көрүжүвүс-биле илередип, холдарывысты са нугужуп, кезек када салдыкпайн, тутчуп мендилештивис. Ол хүнден эгелээш оларның өг-бүлези, ажы-төлү-биле ханы таныжып, ажыл-ижин, амыдырал-чуртталгазын-даа сонуургадым.

Композитор эжим бо удаада Москвадан ужуп келгеш, улаштыр улузунуң соон дарый Дус-Хөлче дыштанып келген. Төпке ол бодунуң ажыл-агыйының аайы-биле Москваның Дзержинский районунда бир музыка школазынга өөредилге талазы-биле дуржулга солушпушаан, «Алфавит» деп ном үндүрер черде парлаттынып чыдар «Тывада час» деп бодунуң ырларының чыындызының салым-хуузун билип чораан болду.

Хөгжүмчүвүстүң баштайгы ол ному сентябрь, октябрь айларда Тывага көстүп келир. Ыры-хөгжүмге ынак муң-муң номчукчулары-биле бир дөмей, сеткилге чоок, оон аялгаларын мен база четтикпейн манап турар кижи мен.

Удаваанда композитор кожам-биле чогаадыкчы кежээниң болурун уран чүүл удуртукчузу Ая Кара-ооловна Лопсан бүгү дыштаныкчыларга чарлапкан. Кежээкиниң сес шак үезинде танцы шөлүнге көрүкчүлер шыгырт олурупкан. Кежээки хүннүң чырыын ажыглап, республиканың башкылар билии бедидер институттуң төлээлери «Тывыңгырларның» оюнун алды-алды кижи киржикчилиг ийи бөлүкке кончуг солун эрттирдилер. Дараазында сураглыг композиторувус-биле чогаадыкчы ужуражылга-даа эгелээн. Культура министерствозунуң төлээзи Надежда Васильевна Василовская эге сөс ап, К. Бегзиниң допчу намдарын, бо хүннерге чедир ажыл, амыдыралын, чогаадыкчы ижин кыска-даа бол, тода, билдингир кылдыр чыылганнарга чугаалап берген. Оон соонда авторнуң чогаалдарын күүседиксээн ыраажылар оон-моон тырлып келгеннер. Ол чүл дээрге ук композиторнуң ыры, музыказының чонда тарап, хөйнүң сагыш-сеткилинге чаңчыгып, сиңниге бергенин бадыткап турар.

Авторжу концерт алдан чылдарның ырлары болур «Шенне чечээ», «Часкы садка», «Кады чорза», Расул Гамзатовтуң сөзүнге бижиттинген «Сээң дугайында бодап кээр-дир мен». деп лириктиг ырлары «ҮТКА 25 чылы», «Найырал» совхозтарның болгаш Кызыл хоорайның дааранылга фабриказының ажылдакчылары ырлажып эгеледилер. Бодум хуумда, аныяамдан ырлап чорааным «Чүгле сен сен» деп композиторнуң алдан чылдарда-ла бижээн ырларының бирээзин күүсеттим. Бүдүн чартык шак дургузунда үргүлчүлээн ыры-хөгжүмнүг концертке авторнуң бодундан аңгыда, Бай-Тайганың малчыннары, Эрзин, Тестиң тевежилери, Чаа-Хөлдүң, Шагаан-Арыгның база Кызылдың школачылары-даа киришкилер.

Түңнелинде 50 харлаан композиторувуска профилакторийниң директорзындан тураскаалдыг бижикти өртектиг белек-биле катай тывыскаш, сеткил хандыр дыштанмышаан, сергек-омак чарылган бис.

Болат-оол САНЧАТ.
Тес-Хем районунуң механиги.

ЧЕРИМ

Ава черим—
Авыралым,
Ажыл-ижим —
Аас-кежиим.
Өскен черим —
Өндүр уям,
Өлчей-кежиим —
Өшпес одум.

Сат БИЧЕ-ООЛ.
Сүт-Хөл район.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

Телевидение

АВГУСТ 9

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 «Дүне аян-чорук». Алды сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 5-ки, 6-гы сериялары. 10.25 «Цирк, цирк, цирк». 11.05 Мульт-фильм. 11.10 Барымдаалыг фильм. 12.00 ТМА. 12.15 — 13.05 «Маппет-шоу». Фильм-концерт. 13-кү болгаш 14-кү сериялары.

• • •

14.55 «Астра» көргүзүп тур. 15.15 «Пакет». Уран-чечен телефильм. 16.25 «Авам, ачам база мен» 16.55 Кинофестиваль. 17.25 Уругларга фильм. «Арсланның ужуралдары». 2-ги сериязы. 18.30 ТМА. 18.45 Политиктиг диалогтар. «Байдал». 19.30 «Төрүттүнген хүнү». Мульт-фильм. 19.40 «Дүне аян-чорук». Алды сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 5-ки, 6-гы сериялары. 21.00 «Үе». 21.40 «ВиД». 00.50 ТМА. 01.10 Кинoконцерт. 02.10 — 03.25 «Аграның эртинези». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 Фильм-шии. 9.30 «Дириг планета». Он ийи сериялыг барымдаалыг фильм. 10-гу сериязы. 10.25 «Эгидер чери». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 11.30 — 13.30 Россия ТВ-зиниң программазы. 13.30 «№ 2 мультчынды». 14.40 — 15.35 Фильм-концерт. 17.00— 19.15 Россия ТВ-зиниң программазы. 17.30 Ачы-дуза көргүзер концерт.

КЫЗЫЛДАН

18.45 Республиканың «Хөөмей» фестивалындан дамчыдылга. 19.35 Медээлер. 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 Автоспорт. 21.00 «Үе». 21.40 Коллаж. 21.45 М. де Фалья. Испан улустуң чеди ыры. 22.00 — 00.15 Россия ТВ-зиниң программазы. 22.00 — 01.30 «Бешки дугуй». Чапсарда (00.15) — «Ээп келгени». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.45 Россияның парламент медээчизи. 19.00 Барымдаалыг телефильм. 19.10 Балет артистериниң делегей конкурузунуң дугайында. 19.50— 20.00 Мультфильм.

ЧҮГЛЕ КЕРЭЭ ЁЗУГААР

«Серебрянка» профилакторийниң путёвкаларын моон соңгаар чүгле керээ ёзугаар сайгарарын бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш совхозтарның удуртукчуларынга «Каа-Хем» хемүрдаш разрезинде профэвилел комитеди дыңнадып тур. Керээлерни 1991 чылдың сентябрь 8-ке чедир чарар. Ол керээлерге разрез чериниң таңмазы албан турар. Таңма чок путёвкаларны күш чок деп санаар.

КИНО

АВГУСТ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Облава на одичавших собак» (Узбекфильм) 9.00, 11.10, 13.20, 17.20, 19.30, «Танец орла» (Свердловск к/с) 15.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Лутра Венгрия» 9.00, 11.30, «Пусть, я умру господи...» 10.10, 12.40. «Багдадский вор» (Англия) 14.00 17.50, «Студентка» (Франция) 16.00, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Маленький свидетель» (Индия, 2 сериялыг) 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Оборотень» (АКШ) 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

Суд залындан

ХАЙ

Эрткен чылын июнь 25-те Кызыл хоорайның Ленин шөлүнге орус өнүктеривистиң килеңнээн сеткили-биле митинг болган. Анаа Сүт-Хөлге өлүрткен орус кижилерниң хааржактарын эккелгеш, чонга көргүзүп турган болгай. Ам ук херектиң ужуруң, ооң болган чылдагааның суд материалдарынга даянып алгаш бижип көрейн. Номчукчулар моон түңнелди үндүрүп, буруулуг болгаш буруу чок кижилерни боттары биле бээр боор.

АК БИДОННУҢ ХАЙЫ

Сүт-Хөл кайгамчык-ла чараш чер. Долгандыр бойдуста бар бүгү үнүштер-биле бүргеттинген. Шаанда маңаа янзы-бүрү өдүректер эштип чоруур. Кижиден-даа хойбас. Буур, булан оолдарын эдертип алган эштип-эштип, хая-даа көрүнмейн кылаштап чоруй баар.

Ол хөлдүң кыдыынга Киров колхозтуң фермазы чайлап турган үеде чыланнар безин дыттарга уннаштыр чыткылап алырга, дыт көстүр эвес. Хөлден суглаан калайлар чыланнарны оюп чорааш, хөлдүң кыдыынга баргаш, чалгааш кире бергеш суун манап, дедир чалгып келирге демир-хууң биле узуп алгаш, паштаныр турган.

Хөлге балык-байлак-даа турбаан. Ооң чоогунга боо даажы-даа дыңналбас. Чүгле хөлдүң долгандыр ааллар чайлаар. Бичии оолдар белиинден аргамчы-биле шарыттынып алгаш эштир. Хөлче киир тырта бээр дээш, коргар турганнар. Ол хөлдү көрбээн кижи Сүт-Хөлдү билбес дижир чүве. Сүт-Хөл чурттуг кижилерден ол хөлдү көрбээн кижилер ам-даа бар.

Кажан ол хөлге балык аппарып төптерге, улус ону магадап, өлүп калбас чүве ирги бе деп турдулар.

Сүт-Хөл районнуң каастакчызы чоргааралы Сүт-Хөл хөл чоорту өске черлерден келген кижилерниң асланче кире берген. Он ажыг чылдарның иштинде ол хөлге келбес кижилер чок болган. Саян артындан вертолёттар-даа ужуп кээр, чиик болгаш чүък машиналары үзүлбес, моторлуг хемелер хөлдү долгандыр эжиндирип тура хүнзээр. Малчын аалдарның коданчы ыттары хөлче көрүп алган ээрип тура хонар. Ол дугайында малчын Михаил Монгуш чугаалап орар.

Мындыг дүвүрээзинниг байдал сөөлгү он ажыг чылдарның иштинде тывылган. Орус өнүктеривистиң балыктаар турлаа болу берген. Оларның коданындан балык дилеп алыр дээн кижилер үзүлбестээн. Доскаар-доскаары-биле тудуп алган балыктарны Кызыл, Красноярск дээш, кайнаар-даа дажыглап турда, ону контрольга кым-даа албаан.

Чылдан-чылче ынчаар тетчеглеп чоруп турда, районнуң удуртукчу даргалары, улус депутаттары чүнү-даа чугаалаваан. Анаа-ла ыт эрттирип чоруп турганнар. Түңнели чүл?

Бо айтырыгга харыы тургустунуп келир.

1990 чылдың май төнчүзүнде Кызылдың балык заводу Соколовский-биле Степаненкону Сүт-Хөлден балык тудары-биле чоруткан. Оларның-биле кады 14 харлыг Саша Никитин (Степаненконуң угбазының оглу, чээни) кады чорупкан.

Моон мурнунда ол черге балыктап чоруп турган болгаш Соколовский чер болгаш чурттакчы чонну билир турган. Кызылдан чоруурда орун-дөжек херекселдери, идик-хепти курлавырлап алган. Чиир аъш-чем база четчир. Ол хөлге эштаар ужур чок. Малчын эрги таныштары база бар. Хөлдүң балыы бодунуң эргезинде. Малчыннарга чүгле «шуглап» каан чүвезин сөңнээри артар.

Степаненко-биле Никитин бир дугаар чоруп турарлар. Ынчалза-даа хоочун балыкчының «үүжелеп» алганы арга-дуржулгазындан хейниг дыңнап алган болгаш олар база-ла бар шаа-биле белеткенгеннер.

Чайның изиг хүннеринде хөлге сериттенип чунуп алыр дээн кижилер үстүр эвес. Эртенден кежээге чедир хөл кыдыынче шууужуп хүнзээр. Олар балыкчыларның бажыңын оюп эртпес.

Хоочун балыкчы Соколовский бодунуң төрүттүнген хүнүн (50 харлаанын) эрттирер деп баш удур планнап алгаш, бир ак бидон ишти браганы тургузуп каан. Каш хонгаш байырлаар үе келген. Чоок-кавызында таныштарын чалаар сагыш турганы база магат. Тайга черге мугур хар харлааның чоогунда кижилер чокта эрттирерге арай аңчыг болбастың аргазы чок. Ол мээ бодумнуң бодалдарым-дыр ийин. Номчукчулар соора биле бербезин дээш тайылбырлап каайн.

Ол эртен балыкчы Соколовский төрүттүнген хүнүнге белеткеп алган ак бидонда брагазын амзап көргеш, экизинген. Эжи Степаненко база шенээн. Иелээн үш литрниң банказынга кудуп алгаш, хемезинге салып алгаш, хөлге эжиндиргеш, келирге, ийи кижи оларны бажыңн даштынга манап турган. Бирээзи Соколовскийниң эрги өңнүү Геннадий Монгуш болган. Бирээзи таныбазы бичии оол Чечен-оол Монгуш.

Эрги таныштар боттары чугаалашкан соонда, Гена Соколовскийге эът эккеп бээрин аазаан. Улатпаанда эътти Гена-биле Чечен-оол эккелген. Ол үеде арагалаашкын эгелээн. Элээн дыңзый берген турган үеде дөрт аъттыг кижи чоруп орган. Ийизи дедир ээп чорупкан. Ийизи бажың чанынга кээп дүшкен.

Чалаттырбаан аалчы тартардан дора дээни ышкаш, ийи келген аалчының келген херээн билип алганнар. Балыкчыларның бирээзи тургаш, сыын мыйызын тып бээрин дилээн.

Балыкчыларга келген оолдарның аттарын Владимир Куулар, Кара-оол Куулар дээр. Олар балыкчыларже чоруп ора, орук ара бир черге сыын мыйызы чыткаанын көрген. Ону ап бээри-биле ийи Куулар база Степаненкону эдертип алгаш, хемеге олурупкаш, чорупкаанар.

Кажан сыын мыйызын ап алгаш келирге, Гена, Чечен-оол, Соколовский шыырак эзирик болган. Сыын мыйызын эккелген оолдарга Соколовский бражказын куткаш, кандыг-дыр деп айтырган-даа.

Ол аразында Степаненко Соколовскийге ажынып эгелээн.

— Чүге назы четпес чаш кижиге, Сашага бражка ижиртиң?

— Боду ижипкени ол-дур дээн.

Бражкалыг ак бидонну дашкаар үндүрүп эккелген. Туралаан кижи узуп ижип турган. Баалынныг стаканга ускаш сунарга, кымның ижип, ишпейн турганы билдинмээн.

Ийи орус өнүктер боттары аразында меселдежип эгелээн. Оларны чарып, бирде бирээзин тудуп, бирде бирээзин оожургадыр кижи чүгле Владимир Куулар болган. Өске оолдар көрүп олурганнар. Ол аразында Гена Монгуш дыт дөзү хөлеселиг черге чыткаш, удуп калган.

Пашта дүлген эът болгаш өске-даа чиир чем аймаа, ак бидонда бражка-даа уттундурган. Холдамнашкан улустарның үнер-кирер чоруу кевүдээн. Бирээзи бирээзин ажарын бодап, аас былаажып эгелээн. Түңнелинде үжелээн «олуруп» чораан эштер болган.

Ак бидонның хайы-биле улуг чогуш үнген. Түңнелинде өлүрүүшкүн, өрттедиишкин болган.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.
(«Шынның» корр.).
(Уланчылыг).

МЕН БАЗА НОМЧУДУМ...

1991 чылдың июль 31-де үнген «Шын» солунга «Бүзүрелим читти» деп Михаил Шур-оолдуң чүүлүн номчааш, ооң номунга хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны илередир бодай-дыр мен. Чүге дээрге Михаил Шур-оолдуң бижээн тоожузун мен база кичээңгейлиг номчаан кижи мен. Бодунуң тоожузунда ол шаандагы тыва улустуң амыдыралын, Тывага болуп турган төөгүлүг болуушкуннарның дугайында бижип турар. Тоожуга хамаарыштыр үнелелди берип болур мен. Багай эвес чогаал. Тываның ном үндүрер чери, Тываның Чогаалчылар эвилели-даа үнелелди бээр боор деп идегээр мен. Тоожуну чогаалчы-даа, анаа-даа кижи бижип болгай-ла. Кол-ла чүве —оон шынары.

Юрий СҮЗҮКЕЙ.
Кызыл хоорай.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241.

ШЫННЫҢ телефоннары

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылар — 3-33-91; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер ◆ партийжа-организастыг болгаш идеология — 3-36-82; 3-36-25 ◆ советтер ажылының 3-34-17 3-34-98 ◆ үлетпүр — 3-34-49 3-36-73 ◆ көдээ ажыл-агый — 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15; 3-37-11; социал айтырыглар — 3-34-57; репортерлар бөлүү — 3-41-23. ◆ чагаа килдизи — 3-39-03. ◆ очулга — 3-34-39 3-34-93; ◆ корректорлар — 3-34-19. ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн баргаза — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Солун вторник среда четверг, пятница суббота хүннеринде үнер. Чылда 260 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арнызы. Тираж 27097 экз. Чагыг № 127.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы Кызыл Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.